

FUNDAMENTELE PSIHOLOGIEI
-INTRODUCERE ÎN PSIHOLOGIE-
SUPPORT DE CURS

CAP.I. SISTEMUL PSIHIC UMAN

Sistemul psihic uman (SPU) reprezintă un “ansamblu autoreglabil de stări și procese structurate pe baza principiilor semnalizării, reflectării și coechilibrate prin intermediul unor operatori specifici de comparare, clasificare, opunere, seriere spațio –temporală, generalizare.” (Mihai Golu)

Psihologia tradițională împarte fenomenele psihice în procese, activități și însușiri psihice.

Procesele psihice sunt modalități ale conduitei, cu o desfășurare discursivă, plurifazică, specializate sub aspectul conținutului informațional, al formei ideal –subiective de realizare, ca și al structurilor și mecanismelor operaționale.

Activitățile psihice reprezintă modalități esențiale prin intermediul cărora individul uman se raportează la realitatea înconjurătoare, fiind constituite dintr-un șir de acțiuni, operații, mișcări orientate în direcția realizării unui scop.

Însușirile psihice sunt sintetizări și generalizări ale diverselor particularități dominante aparținând proceselor sau activităților psihice, calitativ noi care redau structurile globale, stabile ale personalității.

► Între toate aceste fenomene psihice există o strânsă interacțiune și interdependență. Astfel, procesele psihice apar ca elemente componente în structura activității psihice și se regăsesc transfigurate în însușirile psihice. Activitatea psihică reprezintă cadrul și sursa apariției, formării și dezvoltării atât a proceselor, cât și a însușirilor psihice. Acestea din urmă, odată constituite, devin condiții interne ce contribuie la realizarea unor noi structuri superioare ale activității psihice. Interacțiunea și interdependența proceselor, activităților, însușirilor și condițiilor psihice evidențiază, pe de o parte *unitatea vieții psihice*, iar pe de altă parte, *eficiența ei*, deoarece numai într-o astfel de unitate psihicul își poate realiza funcțiile lui adaptative.

CARACTERISTICILE SISTEMULUI PSIHIC UMAN:

1. Caracterul informațional –energizant al SPU

Primul aspect apare din însăși natura informațională a psihicului, dar și din faptul că omul, trăind într-un univers informațional, fiind bombardat permanent de informații și trebuind să reacționeze la ele, este nevoit să-și elaboreze mecanismele prin intermediul cărora să le poată stăpâni. Cel de-al doilea aspect, caracterul energizant, reiese din faptul că avem de-a face cu un sistem viu, câmpurile bioenergetice reprezentând zone de generare a însăși modelelor informaționale.

2. Caracterul interactiv –interacționist

SPU este un sistem dinamic neaflându-se aproape niciodată într-o stare de echilibru perfect, dar nici excluzând posibilitatea unor perioade de relativă stabilitate. Indiferent însă de starea în care se află, interacțiunea elementelor, părților, subsistemelor sale este modul său curent existențial. Elementele sistemului nu există în sine, rupte și distincte unele de altele, dimpotrivă, ele capătă sens numai în procesul interacțiunii. Caracterul interacționist al sistemului este demonstrat de faptul că nivelul dezvoltării unei părți depinde de nivelul dezvoltării altei părți. De exemplu, atâta vreme cât nu se dezvoltă gândirea, nu putem vorbi de existența observației, care este o percepție cu scop, organizată și planificată mintal sau de existența memorării logice, bazate pe înțelegere.

3. Caracterul ambilateral orientat

Interacțiunile sistemului psihic uman se realizează nu exclusiv între propriile componente, ci și între el, luat ca întreg, și exterior. El asimilează informații atât din exterior, cât și din sine, pe care le coordonează în virtutea unui principiu al echilibrării. Numai acest tip de orientare duală îi asigură normalitatea. Ruperea sistemului de lume și centrarea excesivă pe sine, închiderea în sine ar duce la “prăbușirea în sine”, la apariția unor grave fenomene de dezadaptare, cum ar fi autismul. La fel de periculoasă este și desprinderea de sine, de propria ființă care este principalul punct de sprijin în investigarea lumii. În acest caz, realitatea ar părea iluzorie, fluctuantă, lipsită de consistență și de utilitate.

4. Caracterul evolutiv

Sistemul psihic uman este evolutiv, trece de la o stare la alta, de la o insuficientă organizare, diferențiere și specializare spre forme din ce în ce mai complexe de organizare, diferențiere și specializare.

Funcționarea și interacțiunea proceselor de creștere, maturizare, dezvoltare, învățare, asimilare, acomodare se soldează cu consolidarea unor structuri psihocomportamentale din ce în ce mai evolute.

5. Caracterul ierarhizat

Sistemul psihic uman nu funcționează global, nediferențiat, ci pe nivele, conținuturile sale căpătând o ierarhizare funcțională și valorică. Cele trei nivele funcționale ale psihicului sunt conștientul, subconștientul și inconștientul.

6. Caracterul antientropic și antiredundant

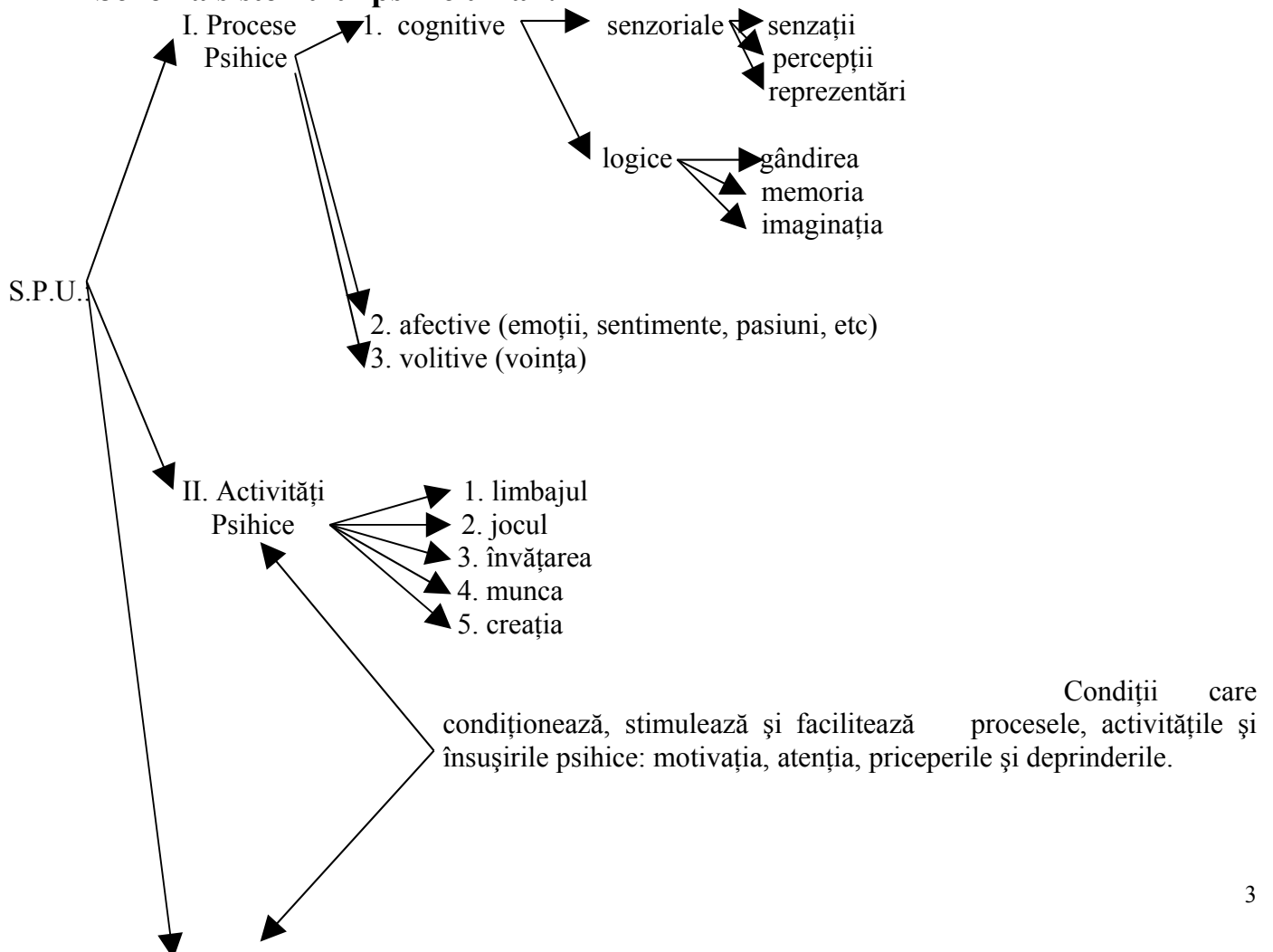
Sistemul psihic uman este antientropic și antiredundant, ceea ce înseamnă că pe măsura constituirii sale favorizează procesele de organizare și diminuează efectele influențelor perturbatoare. Sunt eliminate informațiile de prisos, cele care și-au pierdut utilitatea sau cele care în loc să organizeze sistemul îl dezorganizează. Sunt reținute în schimb informațiile facilitatoare ale bunei funcționalități a sistemului. Mecanismele de selecție, abstractizare, uitare, transfer joacă astfel de roluri.

7. Caracterul adaptativ

Sistemul psihic uman are un caracter adaptativ, îndeplinind funcții de reglare și autoreglare. Deși el se formează ca urmare a influențelor exterioare socioculturale ce se exercită de-a lungul ontogenezei asupra sa, fapt care duce și la socializarea lui, aceasta nu înseamnă că individul nu participă la propria sa formare, că activismul său individual este diminuat sau exclus. Din contră, sistemul psihic uman își afirmă specificul și forța sa proprie. Selecția însușirilor ce sunt reflectate în percepție se realizează, de pildă, nu numai în funcție de tăria fizică a acestora, ci și de dorințele, aspirațiile, scopurile subiectului. Uneori aceste “forțe interne” sunt atât de puternice încât apar percepții deformate (iluzii).

Datorită tuturor acestor caracteristici psihicul a fost considerat ca fiind un *sistem hipercomplex*, un fel de rezumat condensat al întregii dezvoltări biologice și socioculturale a omului, sistem ce dispune de un număr mare de elemente active, puternic saturate de legături interne și externe.

Schema sistemului psihic uman:

- III. Înșușiri Psihice
- 1. Temperamentul
 - 2. caracterul
 - 3. aptitudinile

CAP.II. Cunoașterea concret senzorială: senzațiile, percepțiile și reprezentările

I. SPECIFICUL PSIHOLAGIC AL PROCESELOR CUNOAȘTERII ÎN GENERAL, AL CUNOAȘTERII CONCRET SENZORIALE, ÎN SPECIAL

Într-un sens general, a cunoaște înseamnă a ști, a identifica, a înțelege, etc. Într-un sens restrâns, științific, a cunoaște înseamnă a stabili într-un mod obiectiv natura, proprietățile unui obiect și relațiile necesare, cauzale, logice între fenomene, recurgând pentru aceasta la normele logice ale gândirii, la diferite coduri și mijloace semantice. Cunoașterea comună (empirică) face obiectul gnoseologiei, iar cea științifică face obiectul epistemologiei. Din perspectiva psihologiei, cunoașterea este un proces complex ce reunește senzorialul și logicul, empiricul și teoreticul, dar nu la nivelul unor simple analogii, ci al unor construcții ipotetico –deductive, prin intermediul cărora reușim să ne explicăm modul de producere a fenomenelor realității. Astfel, din perspectivă psihologică, cunoașterea științifică, abstractă angajează nivelul abstract, verbalizat al gândirii, care permite producerea unui proces de interiorizare a faptului realizat, de reprezentare, decodare și înțelegere corespunzătoare a semnificației lui.

În “Epistemologia genetică” a lui Jean Piaget, specificitatea și ascensiunea cunoașterii este dată de procesul de interiorizare treptată a acțiunilor exterioare cu obiectele, evenimentele realității, care devin treptat operații mentale. Astfel, pe măsură ce se dezvoltă planul simbolic al gândirii pe scara vârstelor, devine tot mai posibil fenomenul de reconstituire și de reconstrucție a obiectelor, fenomenelor exterioare, cărora li se atribuie funcții și înțelesuri aflate pe niveluri mai înalte de abstractizare. Recent, teoria cognitivă pune accent pe structuri și operații intelective prin intermediul cărora se realizează procesul de achiziție și de prelucrare. Aceste structuri și operații sunt descrise în termeni de algoritmi, unități de calcul, unități de control și memorie care facilitează procesul de explicație a fenomenelor și obiectelor exterioare sau interne psihice.

În general, cunoașterea de tip concret –senzorial este considerată ca reprezentând o cunoaștere aproximativ exactă a fenomenelor și obiectelor realității, deoarece ea nu asigură pătrunderea în esența acestor obiecte, prin ceea ce este caracteristic, definitoriu, deși reprezentarea cuprinde premisele realizării acestei exigențe a cunoașterii. Aceste neajunsuri ale cunoașterii de tip senzorial sunt înlaturate de cunoașterea logic –abstractizată în care gândirea are proprietatea de a abstrage și fixa, prin intermediul limbajului și operațiilor specifice ei, ceea ce este esențial și general în obiectele și fenomenele realității, asigurând în felul acesta o cunoaștere mai profundă și mai exactă a realității.

II. SENZAȚIILE

1. DEFINIȚIE, CARACTERISTICI:

Senzația se definește ca modalitate de reflectare în creierul omului a unor însușiri separate ale obiectelor și fenomenelor lumii reale în timpul acțiunii directe a acestora asupra receptorului.

În condiții obișnuite de derulare a vieții psihice este foarte greu să detașăm senzația pură ca proces de reflectare a însușirilor simple și izolate. De regulă, senzațiile sunt incluse în structuri psihice mai complexe, cum sunt percepțiile. Deci ele se sintetizează sub formă de percepții, respectiv de imagini globale, unitare ale obiectelor, fenomenelor realității. Totuși nu se poate contesta existența în unele situații a senzațiilor ca procese psihice distincte sau ca elemente ale unor complexe senzații mai mult sau mai puțin bine structurate. La om, senzațiile sunt frecvente în primii ani de viață, când copilului îi este greu să pună în relație diferitele impresii pentru a realiza imaginea integrală a unui obiect. De exemplu, copilul cunoaște la început un fruct sub diferitele lui însușiri –gust, miros, etc. De asemenea, senzațiile mai pot fi delimitate și în următoarele situații: în condiții critice de recepție a unor stimuli, omul își propune să cunoască mai bine o însușire a unui anumit obiect, fapt care determină izolarea însușirii respective din complexul de

însușiri a obiectului; atunci când reflectarea se produce la nivelul unor modalități de reflectare slab organizate, ca de exemplu în condiții de durere; în condițiile disocierii patologice a structurilor perceptive.

Procesul senzorial presupune realizarea unor acțiuni neuropsihice organizate și complexe care implică succesiunea următoarelor etape:

- Detectarea și diferențierea;
- Codificarea și interpretarea psihică;
- Modificarea comportării omului față de stimulii recepționați la un moment dat.

În lumea umană, procesul senzorial înregistrează un salt calitativ deoarece esențial pentru procesul senzorial uman nu mai este actul simplu de recepție a stimulului și înregistrarea efectului, ci actul de interpretare a informațiilor recepționate care sunt puse în relație unele cu altele și cărora li se atribuie semnificații, înțelesuri logice. La om, cele mai multe procese senzoriale sunt conștiente. Astfel, omul le poate exprima și comunica în mod voit, atribuind imaginii senzoriale o anumită semnificație, mai mult sau mai puțin generalizată. Ceea ce este specific proceselor senzoriale umane, este faptul că o dată cu sesizarea și perceperea stimulului, omul revine în sistemul său de referințe intelectuale pentru a obține în raport cu el o imagine simbolizată, generalizată.

Pentru ca procesul senzorial să se producă se cer anumite condiții:

- Realizarea unei stimulări optime a receptorului;
- Declanșarea energiei nervoase (influxul nervos) și transmiterea lui la creier;
- Analiza și sinteza corticală superioară a influxurilor nervoase purtătoare de informații;
- Conectarea a cel puțin a unei legături corticale noi, ceea ce psihologic înseamnă apelul la cunoștințele și experiența anterioară a persoanei în cauză;
- Verbalizarea conexiunii nervoase formate, respectiv integrarea informației senzoriale noi obținute în sistemul verbo –motor, ceea ce permite trăirea psihică de tip uman, conștientă a procesului senzorial realizat. (Prin procesul de verbalizare se acordă semnificații, înțelesuri logice informației senzoriale obținută prin intermediul organelor de simț.

Aparatul anatomo –fiziologic care permite realizarea proceselor senzoriale este **analizatorul**, alcătuit din verigi aflate în raporturi de influențare reciprocă:

- *Receptorul* este alcătuit din celule senzoriale a căror menire este de a transforma acțiunea stimulilor fizici, chimici în semnale nervoase. Sub acțiunea stimulului adecvat în celulele senzoriale ia naștere un potențial electric (potențial receptor care are o amplitudine graduală, proporțională cu intensitatea stimulului și asigură oglindirea fidelă a parametrilor stimulilor sub forma unei neurograme).
- *Transferul aferent* include în alcătuirea sa fibre nervoase senzoriale și centri subcorticali, care fac o analiză și sinteză primară a influxului nervos, neurogramelor și un prim filtraj senzorial, astfel ca la scoarța cerebrală nu se transmit toate stimulările mediului, ci acelea care au o semnificație (valoare adaptativă) pentru om. Se consideră că de la toți receptorii pleacă pe căi aferente o cantitate de informație de 100.000.000 biți/ secundă. Aceasta înseamnă că în etajele inferioare ale S. N. C. este prelucrată o cantitate mare de informație, de aproximativ 1 milion de ori mai mare decât cea pe care o prelucrează cortexul sub formă de informație psihică.
- *Veriga centrală* (zona de proiecție corticală) este o zonă corticală specializată în **operația de decodificare** a informațiilor senzoriale incluse în neurogramele sosite pe căile ascendente, adică de transformare a impulsurilor nervoase în **fapt psihic de conștiință**. Fiecare analizator are zona sa corticală, specializată în a prelua, stoca și prelucra un anumit gen de semnale nervoase. Zona de proiecție corticală are o porțiune centrală numită **nucleul analizatorului** în care se fac cele mai fine operații de decodificare și o **alta periferică**, mai extinsă numită zona

de asociație cu funcții de integrare a impulsurilor senzoriale în ansambluri unitare indispensabile constituirii imaginilor perceptive.

- *Conexiunea inversă*: cercetările de neurofiziologie din ultimele decenii au arătat că analizatorii umani funcționează după principiul retroacțiunii (feed –back-ul) care asigură autoreglarea flexibilă a analizatorilor. Între organele de simț și zona de proiecție corticală există, pe lângă fibrele nervoase senzitive care alcătuiesc calea nervoasă directă și fibre nervoase eferente motorii care duc informația elaborată la nivel central către periferii.

2. CLASIFICAREA SENZAȚILOR:

În mod clasic, senzațiile pot fi împartite în trei categorii:

1. *Senzațiile interoceptive* care furnizează informații privind starea internă a corpului:
 - Senzații care traduc trebuințele de funcționare a organelor interne (foamea, setea);
 - Senzații legate de funcționarea organelor interne;
 - Senzații provocate de excese (greață, oboseală);
 - Senzații cauzate de stări patologice, de îmbolnăviri, dureri interne.
2. *Senzațiile proprioceptive* care furnizează informații cu privire la poziția și mișcarea corpului nostru:
 - Somatoestezia – cunoașterea poziției membrelor;
 - Kinestezia –cunoașterea mișcărilor corpului și a părților sale;
 - Senzațiile statice – care ne fac deplin conștienți de poziția corpului și a capului în spațiu. Ele intră în acțiune când intervine o accelerare în mișcările capului și ale corpului.
3. *Senzațiile exteroceptive* care furnizează informații cu privire la obiectele exterioare nouă. Ele pot fi împărțite în două categorii:
 - **Tangoreceptorii** – în cazul senzațiilor ce presupun un contact direct al obiectului cu organul senzorial (senzațiile de tact, temperatură, durere, gust);
 - **Telereceptorii** –când obiectele acționează de la distanță asupra simțurilor noastre (miros, văz, auz).

3. CARACTERIZAREA MODALITĂȚILOR SENZORIALE:

Tipuri de senzații	Rol	Stimuli	Receptori	Proiecție corticală	Proprietățile experienței senzoriale

Vizuale	<p>-Asigură cunoașterea celor mai multe proprietăți ale obiectelor – formă, culoare, mărime, distanță.</p> <p>-Constituie un factor integrator al întregii experiențe senzoriale.</p> <p>-Organizează și coordonează și coordonează mișcările voluntare asigurând unitatea comportamentului.</p>	<p>-Undele electromagnetice cuprinse între 390 și 800 milimicroni.</p>	<p>-Retina, cu elementele celulare fotosensibile, conurile (5 –7 mil. , sensibile la culorile obiectelor) și bastonașele (125 –30 mil. –receptorii vederii nocturne).</p>	<p>-Lobul occipital.</p>	<p>-Tonul cromatic, condiționat de lungimea de undă.</p> <p>- Luminozitatea, dependentă de gradul de reflexie.</p> <p>-Saturația, dependentă de raportul dintre cantitatea razelor luminoase, care caracterizează culoarea suprafeței date, și torentul luminos general reflectat de ea.</p>
Auditive	<p>-Contribuie la formarea structurilor psihice superioare specific umane (limbajul).</p> <p>-Contribuie la dezvoltarea psihică generală a omului, mai ales prin auzul verbal, legat de limbaj.</p>	<p>-Undele sonore cu frecvențe cuprinse între 16 Hz și 20.000 Hz.</p>	<p>-Organul Corti situat în interiorul urechii interne.</p>	<p>-Lobul temporal. Există arii de asociație localizate în cortexul parietal.</p>	<p>-Înălțimea senzației, produsă de frecvența sunetului.</p> <p>-Intensitatea, tăria senzației, determinată de amplitudinea sunetului.</p> <p>-Timbrul senzației, care permite identificarea sursei sunetului</p>
Gustative	<p>-Contribuie la cunoașterea însușirilor gustative ale obiectelor, la apărarea de cele nocive, la reglementarea comportamentului alimentar.</p>	<p>-Substanțele dizolvate în apă și salivă.</p>	<p>-Mugurii gustativi situați în pereții papilelor gustative de pe limbă, mucoasa labială, palatină, amigdalină, faringeană, epiglotică.</p>	<p>-Lobul parietal; piciorul circumvoluției postcentrale.</p>	<p>Patru gusturi fundamentale: acru, sărat, dulce, amar.</p> <p>-Senzația gustativă poate dispărea dacă stimulul persistă; pentru a se produce senzația, stimulul trebuie să atingă noi receptori.</p>
Olfactive	<p>-Reglează apetitul, sunt implicate în mecanismele de apărare (unele</p>	<p>-Moleculele substanțelor odorante.</p>	<p>-Celulele epiteliale receptoare și de susținere aflate în mucoasa nazală.</p>	<p>-Girusul hipocampic</p>	<p>-Acuitatea (mirosul este de 10.000 de ori mai sensibil decât gustul).</p> <p>-Intensitatea</p>

	substante sunt evitate datorită proprietăților odorifice).				(există mirosuri puternice și slabe). -Interacțiunea excitantilor (perceperea simultană, amestecul, reprimarea, compensarea) soldată cu amplificarea sau slăbirea reciprocă a mirosurilor.
Cutanate: 1. Tactile 2. Termice	-Permit cunoașterea unor însușiri ale obiectelor, cum ar fi netezimea, asperitatea, duritatea. -Dau posibilitatea cunoașterii proprietăților termice ale obiectelor; se includ în mecanismele de autoreglare.	-Deformarea tegumentului, superficială în cazul tactului, profundă în cazul presiunii. Temperatura corpului (grade diferite de căldură).	-Terminațiile nervoase libere din derm și epiderm. -Corpusculii Ruffini pentru cald și corpusculii Krause pentru rece.	-Lobul parietal. Aria somestezică I. Lobul parietal.	-Reflectă însușirile obiectelor, dar și pe cele ale organului receptor; se reflectă procesul atingerii sau frecării în desfășurarea lui. -Homotermia (senzația de rece declanșează producerea căldurii în organism și invers. - Adaptabilitatea termică accentuează fenomenul de contrast.
Organice	Reechilibrează organismul. Asigură starea de sănătate. Reglează organismul sub raport biologic, dar se include și în dinamica generală a personalității.	-Semnale ce vin de la organele interne.	-Tipuri de receptori existenți la nivelul fiecărui organ.	-Difuz localizată: partea medială a cortexului somatosenzorial, zonele premotorii ale encefalului.	-Imprimă o anumită stare afectivă la nivelul personalității; -Pot fi supuse controlului voluntar.
Proprioceptive: 1. Somatoestezice	-Informează scoarta despre postura corpului și despre modificările ei.	-Semnalele venite de la tendoane, articulații, mușchi.	-Corpusculii Pacini și Ruffini, organele tendinoase Golgi, fusuri neoromuscular	-Zona senzitivo – motorie a lobului frontal.	-Creează simțul schemei corporale și în general al eului. -Asigură informația de

2. Kinestezice	-Transmit informații despre mișcările corpului.		e, terminații nervoase libere aflate în mușchi, tendoane, ligamente, suprafețe articulate.		organizare și sancționare, fără de care activitatea motorie voluntară ar fi imposibilă.
3. Ortostatice și de echilibru	-Mențin echilibru vertical, redresează echilibrul în condiții de alunecare, căderi.	-Semnale venite de la corp în legătură cu poziția lui, cu devierea acesteia.	-Aparatul vestibular; canalele semicirculare; organele otolitice – sacula și utricula.	Lobul temporal.	- Suprasolicitare a se asociază cu depresie, slăbiciune, senzații de vomă.
Vibratoare (palestezia)	-Asigură compensări în diferite deficiențe (orbii recunosc după vibrații caracteristicile obiectelor).	-Vibrații, trepidații.	-Terminațiile osoase din ligamentele articulațiilor; organele interne, mușchii.	-Nu se stie cu precizie unde se realizează proiecția.	-Adaptare, orientare în spațiu mai ales în condiții de întuneric.
Dureroase	-Semnalizează tulburările funcționale ale organismului sau distrugerea tesuturilor organice. -Au rol în apărarea organismului, stimulând acțiunile de îndepărtare a agenților alojeni.	-Orice stimul care produce leziuni celulare.	-Terminațiile nervoase libere prezente în tegumente și în alte structuri – tendoane, submucoasa viscerelor.		-Calitatea-arderea mată, tăioasă, etc. -Localizarea și modul de răspândire a senzației. -Apariția în timp – fulgerătoare, ritmică, pulsativă. -Intensitatea – puternică, medie, slabă.

4. LEGILE SENZAȚILOR

1. Legea intensității

Existența unui stimul în mediul înconjurător și chiar acțiunea acestuia asupra organismului nu sunt suficiente pentru producerea unei senzații. Pentru ca senzația să apară este necesar ca stimulul să aibă o anumită intensitate. Cantitatea minimă de intensitate a stimulului capabilă a produce o senzație poartă denumirea de *prag absolut minimal*. Acesta este extrem de variat de la o senzație la alta. În cazul senzațiilor vizuale pragul absolut minimal este de 1 –2 cuante, în cel al senzațiilor auditive de 16 –20 vibrații pe secunde. Stimulii care nu ating valorile de intensitate minimă, fiind subliminali, produc efecte fiziologice, dar nu sunt integrați senzoriali decât dacă sunt însumați sau asociați unei semnificații. Cantitatea maximă de intensitate a stimulului care produce o senzație de același fel, deci în cadrul aceleiași

modalități senzoriale, poartă denumirea de *prag absolut maximal*. Depășirea lui declanșează, ca urmare a suprasolicitării analizatorului, fie durerea, fie neutralitatea aparatului în raport cu stimulul.

Dintre cele două praguri, cel absolut minimal a fost luat drept indicator al sensibilității absolute, formulandu-se următoarea lege:

$$S_o = 1/p,$$

Unde, S_o = sensibilitatea absolută a unui analizator, iar p = pragul absolut minimal. Astfel, *între sensibilitatea absolută și pragul absolut minimal există un raport invers proporțional: cu cât pragul minimal este mai mic, cu atât sensibilitatea absolută este mai mare și invers, cu cât el este mai mare, cu atât sensibilitatea este mai mare.*

Omul dispune de capacitatea de a sesiza nu numai limitele minime și maxime ale intensității unor stimuli, ci și existența unor diferențe foarte fine între intensitățile variabile ale stimulilor, diferențe măsurate cu ajutorul *pragului diferențial*. Capacitatea cu ajutorul căreia se surprind astfel de diferențe minime între stimuli poartă denumirea de *sensibilitate diferențială*. Pragul diferențial privește valorile liminar discriminative ale stimulului, adică relația dintre intensitatea inițială a stimulului și intensitatea ce trebuie adăugată sau scăzută de la aceasta pentru a produce o modificare abia sesizabilă a senzației inițiale. Legea sensibilității diferențiale ia în considerare valoarea limită a intensității stimulului capabilă să producă o nouă senzație. Sub raport practic, o mare importanță o are nu doar diferențierea posibilă, ci diferențierea optimă. De aceea, în psihologia inginerescă s-a introdus noțiunea de prag operativ al senzației –ca mărime minimă a divergenței, o dată cu atingerea careia precizia și viteza discriminării devin maxime.

2. Legea adaptării

Sensibilitatea nu rămâne nemodificată sub influența îndelungată a unui stimul specific de intensitate constantă, ci ea își modifică parametrii funcționali, o dată cu schimbarea condițiilor de mediu. *Creșterea sau scăderea sensibilității ca urmare a acțiunii repetate a stimulilor sau a modificării condițiilor de mediu poartă denumirea de adaptare senzorială*. Intrarea în funcțiune a fenomenului adaptării senzoriale poate fi cel mai ușor demonstrat prin trecerea bruscă dintr-un mediu în altul (de la lumină la întuneric, de la cald la rece etc). Trecerea de la lumină la întuneric presupune creșterea sensibilității, pe când trecerea de la întuneric la lumină, scăderea ei.

De obicei, la stimulii puternici sensibilitatea scade, iar la cei scabi crește. Scăderea sensibilității poate fi interpretată în două moduri: ca diminuare treptată a senzațiilor, fără a se ajunge însă la dispariția lor (dacă intram într-o cameră în care s-a fumat mult, la început aerul ni se pare nerespirabil, dar treptat mirosul nu mai pare atât de intens) sau ca dispariție totală a sensibilității (ca urmare a adaptării senzoriale, după un timp nu mai simțim greutatea hainelor pe care le purtăm). Analizatorii au fost clasificați, după rapiditatea adaptării lor, în ușor sau greu adaptabili, primii fiind cei tactili, termici, olfactivi, vizuali, iar greu adaptabili sunt cei auditivi și algici

Pe fondul adaptării se manifestă fenomenul **contrastului**, care costă în accentuarea sensibilității, creșterea ei ca urmare a intervenției excitanților de diferite intensități ce acționează succesiv sau simultan, de unde și două forme de contrast. *Contrastul succesiv* constă în creșterea sensibilității la stimulul prezent ca urmare a acțiunii îndelungate a unui stimul de aceeași modalitate, dar diferit ca intensitate și calitate. De exemplu, sensibilitatea pentru substanțele acide crește dacă anterior analizatorul gustativ a fost supus acțiunii dulcelui, sensibilitatea pentru cald crește dacă anterior a existat o stimulare îndelungată cu rece etc. *Contrastul simultan* contă, fie în accentuarea reciprocă a clarității și pregnanței stimulilor prezentați în același timp în câmpul perceptiv, fie în evidențierea unui stimul sub influența stimulilor învecinați, de fond. De exemplu, o bucată de hârtie cenușie ni se pare a fi mai albă pe un fond negru decât pe unul alb etc. Contrastul simultan nu apare însă în orice fel de condiții, ci numai atunci când stimulii se diferențiază între ei după o serie de parametri: intensitate, saturație, tonalitate.

3. Legea sensibilizării

Dacă adaptarea senzorială constă în creșterea sau scăderea sensibilității ca urmare a schimbării condițiilor de mediu, sensibilizarea presupune *creșterea sensibilității datorită intervenției unor fenomene de interacțiune*. Acestea din urmă se produc la mai multe niveluri. Cel mai simplu nivel este cel al receptorului unui analizator, interacțiunea având loc între diferitele lui elemente structurale diferențiate. De exemplu, stimularea bastonașelor din retină duce la creșterea sensibilității conurilor. Un al doilea nivel al interacțiunii este cel al segmentelor unuia și aceluiași analizator. Faptul se manifestă pregnant în cazul analizatorilor cu receptori perechi. Exitarea porțiunii periferice a retinei unui ochi poate duce la creșterea sensibilității porțiunii centrale a celuilalt ochi. Al treilea nivel al interacțiunii este reprezentat de interacțiunea dintre analizatori diferiți. De exemplu, auzim mai bine pe lumină.

4. **Legea depresiei**

Această lege constă în scăderea sensibilității ca urmare a legăturilor funcționale intraanalizatori sau interanalizatori. Funcționează exact după aceleași mecanisme și aceleași niveluri ca și legea sensibilizării. Primul nivel: stimularea îndelungată a ochiului cu o lumină roșie duce la scăderea sensibilității pentru alte culori, mai ales pentru cele de undă lungă –500 –790 milimicroni. Al doilea nivel: funcția localizării spațiale a sunetelor n-ar putea fi explicată fără considerarea interacțiunii dintre cele două verigi perechi ale analizatorului auditiv, ca dovadă că oamenii surzi de o ureche au mari dificultăți în localizarea spațială a sunetelor. Al treilea nivel: sunetele de intensitate mijlocie și mare coboară sensibilitatea bastonașelor; înclinarea capului pe spate scade sensibilitatea pentru culoarea verde și pentru sensibilitatea auditivă.

Studiile realizate în domeniul interacțiunii analizatorilor (sensibilizării și depresiei) au dus la concluzia că acestea sunt dependente de o serie de factori:

- Relația de intensitate dintre stimuli;
- Procesele corticale și legile lor, îndeosebi inducția pozitivă și negativă;
- Sistemul nervos vegetativ;
- Formarea reflexelor condiționate.

5. **Legea semnificației forței de semnalizare a stimulului**

Ceea ce contează în această lege nu este forța fizică a stimulului, ci valoarea, semnificația acestuia pentru individ. Cercetările în domeniu au arătat faptul că un stimul cu o intensitate mică, dar cu o semnificație importantă pentru subiect este foarte bine receptat. Această semnificație este în relație pozitivă cu factorii de natură psihologică a subiectului receptor (trebuințe, aspirații, scopuri etc). Astfel, această lege senzorială acționează invers legii intensității stimulului în decalșarea unei senzații corespunzătoare.

6. **Legea sinesteziei**

Sunt situații în care un stimul, deși este aplicat pe o anumită modalitate senzorială, poate produce efecte specifice unui alt analizator, deși acesta nu a intrat în procesul stimulării senzoriale. De aici, rezultă fenomenul denumit sinestezie. De exemplu, stimulii auditivi produc efecte de vedere cromatică, stimulii optici produc efecte auditive, etc.

7. **Legea compensării**

Insuficienta dezvoltare a unei modalități senzoriale sau lipsa ei conduce la perfecționarea alteia atât de mult, încât acesta din urmă preia pe seama ei funcțiile celei dintâi. La cei orbi și surzi se dezvoltă sensibilitatea tactilă, vibratorie, olfactivă. Compensarea este o lege mai generală a psihicului, ea acționând nu numai la nivel senzorial.

III. PERCEPȚIILE

1. SPECIFICUL PERCEPȚIEI

DEFINIȚIE: *Percepția este procesul psihic de reflectare a obiectelor și fenomenelor realității în totalitatea însușirilor lor, în momentul acțiunii lor directe asupra obiectelor (spre deosebire de senzații care reflectă însușiri individuale, izolate ale obiectelor).*

Altfel spus, în timp ce senzația are caracter monomodal (este funcția unui anumit analizator), percepția este plurimodală (reflectă simultan, succesiv un complex de însușiri pe care le sistetizează într-o configurație specifică, proprie aceluși obiect reflectat și au un înțeles logic pe baza căruia putem deosebi acel obiect de celelalte). Prin această particularitate a reflectării percepția asigură o cunoaștere senzorială de un grad superior. Percepția apare ca rezultat al acțiunii unui stimul complex, care în mod obișnuit acționează concomitent asupra mai multor analizatori. Fazele de excitație din scoarța cerebrală apărute sub acțiunea diferitelor însușiri ale stimulului complex, se leagă între ele, altfel spus, are loc un *fenomen de integrare corticală* a informațiilor senzoriale, fenomen care va sta la baza constituirii imaginii integrale a obiectului reflectat. Această sinteză corticală superioară permite deosebirea obiectului după o totalitate de însușiri și totodată îi crează omului posibilitatea de a răspunde la stimuli complexi ca la un întreg. Dacă la un om se tulbură legăturile corticale ca efect al unor condiții patologice ale scoarței, atunci el va auzi sunete, fără perceperea cuvintelor, va vedea forme colorate fără percepă un tablou întreg etc.; ceea ce formează prin urmare specificul psihologic al percepției este *fenomenul de integrare plurimodală realizat pe baza interacțiunii și comunicării dintre diferite sisteme senzoriale particulare*.

2. FAZELE PROCESULUI PERCEPTIV

Cercetările psihologice contemporane împart procesul perceptiv în patru faze:

- a) Organizarea imputului (detecția);
 - b) Codarea primară (periferică);
 - c) Codarea secundară;
 - d) Decodarea.
- a) **Organizarea imputului:** Se știe că în fiecare moment intrările analizatorilor sunt asaltate de un număr mare de semnale informaționale, dar nu toate pot fi înregistrate și prelucrate și nu toate sunt la fel de relevante. De exemplu, nervul optic are o capacitate enormă de preluare și transmisie: 400 milioane de biți pe secundă (o carte de 500 de pagini conține cam 100 milioane de biți). Dar creierul nu poate asimila mai mult de 100 de biți pe secundă. Apare astfel necesitatea unei organizări prealabile a evenimentelor care formează imputul la un moment dat, pentru a se asigura desfășurarea ulterioară optimă a procesului perceptiv. Esența unei asemenea organizări costă, după Mihai Golu în realizarea următoarelor operațiuni:
- Reducerea inițială a informației la valoarea corespunzătoare capacității de asimilare a fiecărui analizator (2 –6 biți/ secundă);
 - Stabilirea unui astfel de raport funcțional între diferiți analizatori, încât să fie trecut în prim plan activ acel analizator căruia i se adresează informația;
 - Acordarea, reglarea, acomodarea analizatorului dominant în momentul respectiv, la nivelul de acuitate impus de caracteristicile fizice ale stimulului, respectiv la intensitatea, frecvența, configurația lor specifică de moment;
 - Desfășurarea unor acțiuni de explorare, fixare, eșantionare asupra fluxului imputului în vederea extragerii secvențelor semnificative;
 - Căutarea și stabilirea celei mai adecvate strategii de inspectare a câmpului perceptiv extern și introducerea unor criterii de etalonare, ordonare a semnalelor la intrare. Actul final la un moment dat este marcat de actul **detecției: sesizarea și relevarea stimulului căutat, prezența acestuia**.
- b) **Codarea primară** este realizată de receptorii specializați pentru fiecare analizator. Specificul constă în transformarea semnalelor exterioare în influx nervos și transcrierea informațiilor exterioare în *combinații cod (neurograme)*. Pentru ca operația de codare să fie corectă, se cere să se asigure o corespondență biunivocă între multitudinea semnalelor de la intrare și multitudinea combinațiilor –cod din interiorul analizatorului.
- c) **Codarea secundară** (recodarea) se desfășoară în cadrul verigii intermediare de transmitere a influxului nervos, la nivelul instanțelor neuronale subcorticale. Esența acestei codări constă în reorganizarea

informațiilor în concordanță cu anumite criterii impuse de specificul logicii funcționale a centrilor integrativi corticali și de componentele emotional –evaluative ale individului. Astfel, se stabilesc raporturi noi de pondere, unele dintre acestea fiind trecute în prim plan în structura noului cod, altele fiind diminuate. De exemplu, pentru un individ centrat pe valori materiale, vor avea câștig de cauză informațiile de acest gen, pe când la acel cu aspirații culturale se vor impune informațiile de ordin spiritual.

d) **Decodarea** este etapa finală a procesului perceptiv și are la bază operații complexe de analiză și sinteză, comparare și evaluare care se efectuează la nivel cortical în cadrul zonelor de proiecție corticală și a celor asociativ –integrative. Decodarea senzorială are două forme cu grade diferite de complexitate:

* Discriminarea presupune detașarea stimulului de fondul perceptiv, de cadrul său de apartenență și sesizarea acelor însușiri primare prin care el se deosebește de celălalt stimul. Discriminarea are la bază operații de comparare simultană și succesivă, de măsurare, de seriare etc. Eficiența discriminării este condiționată de mărimea deosebirilor dintre stimuli, de numărul dimensiunilor după care aceștia vor fi diferențiați.

* Identificarea reprezintă nivelul superior a decodării senzoriale. Ea presupune extragerea, prelucrarea și integrarea unei cantități mai mari de informații relevante despre obiectul perceput decât discriminarea. Realizarea identificării presupune raportarea codului imaginii actuale la un anumit model, etalon reactualizat din memoria de lungă durată și aplicarea unor criterii și indicatori de corespondență. După modul de integrare a codului imaginii actuale în matricea informației actualizate se produc două tipuri de identificări:

- de tip individual, în care se produce recunoașterea propriu –zisă a obiectului perceput;
- de tip categorial, în care se produce o percepție de tip general, prin raportarea obiectului perceput la o clasă de obiecte sau fenomene.

În primul tip de identificare este necesar ca în memorie să se păstreze modelul obiectului perceput anterior iar el să fie reactualizat când același obiect este din nou prezentat subiectului. Gradul de concordanță dintre cele două imagini determină tăria și precizia recunoașterii obiectului în cauză.

Identificarea de tip categorial este mai complexă deoarece ea este mediată de compararea patternului senzorial actual cu un pattern generalizat în care se păstrează determinanții comuni ai mai multor obiecte, stimuli asemănători. Acest tip de identificare devine posibil pe măsura îmbogățirii și sistematizării informațiilor senzoriale, a formării și dezvoltării algoritmilor de schematizare și generalizare a informațiilor obținute.

3. PARTICULARITĂȚILE PERCEPȚIEI

- **Integralitatea percepției** exprimă faptul că percepția se prezintă întotdeauna ca o sinteză în care elementele servesc o semnificație unică, adică același înțeles logic. Caracterul unitar al imaginii obținute în percepție reflectă de fapt unitatea obiectului însuși care este perceput. Altfel spus, modul în care diferite elemente ale imaginii percepute (tonuri, mirosuri, forme etc) sunt distribuite și ordonate reproduc distribuția și ordinea obiectului real. În determinarea semnificației unice a percepției, rolul principal îl au *relațiile, raporturile obiective* dintre elementele componente ale stimulului reflectat și nu valoarea absolută a componentelor; adică, însușirile obiectului perceput sunt semnalate nu separat, ci în integralități complexe, proprii configurației, structurii aceluși obiect, astfel că dacă un obiect cunoscut este văzut la un moment dat de cineva numai parțial, individul în cauză, în virtutea unității structurii obiectului se comportă ca și cum l-ar fi văzut în întregime. De exemplu, dacă la un moment dat vedem pe fereastră capul și umerii unui trecător, noi avem în percepția noastră și poziția mâinilor, picioarelor și chiar putem identifica particularitățile mersului persoanei în cauză. Gradul de claritate a imaginii perceptivă depinde de posibilitatea *anticipării și evocării* a acelor părți ale obiectului care

lipsească în momentul dat (se evidențiază astfel rolul relațiilor dintre elementele componente ale unui stimul complex în determinarea semnificației unice a percepției).

- **Structuralitatea percepției** evidențiază faptul că însușirile obiectului perceput nu au aceeași intensitate și nu comunică aceeași cantitate de informații. De aceea, însușirile relevante ocupă în structura imaginii primul plan, în timp ce toate celelalte trec pe plan secundar. Imaginea perceptivă este organizată ierarhic, iar explorarea operativă, obiectivă a unui obiect se poate face având în vedere mai ales punctele de maximă concentrare informațională. Astfel, integrarea elementelor componente ale percepției într-un tot unitar, inteligibil se face în raport cu însușirile relevante ale obiectului, astfel că parcurgerea tuturor informațiilor și detaliilor obiectului în cauză nu este necesară.
- **Selectivitatea percepției** este în raport direct determinată atât de particularitățile psihologice ale personalității subiectului care percepe un obiect la un moment dat, cât și de condițiile externe, de contextul perceptiv. Selectivitatea perceptivă duce la distincția dintre obiect și fond în percepție. În orice moment există un obiect al percepției, iar celelalte din jur fac parte din fondul perceptiv. În funcție de modificările de survin obiectiv sau subiectiv, obiectul poate deveni element component al fondului, iar un element al fondului se poate transforma în obiect (ceea ce înseamnă că acesta din urmă va putea fi identificat și va primi o semnificație). Mobilitatea obiect –fond poate fi determinată de mai multe cauze:

-*Cauze obiective*: -diferențele nete între un obiect și altele înconjurătoare (contrastul de formă, mărime, culoare);

-mișcarea unui corp în raport cu celelalte.

-*Cauze subiective*: -relațiile unui obiect cu experiența, acțiunile personale;

-bagajul de reprezentări existent în memoria noastră;

-raportul dintre unele aspecte ale imaginii percepute și interesele, dorințele noastre.

- **Constanța perceptivă**: după cum evidențiază și structuralitatea percepției, nu toate însușirile au aceeași importanță în ansamblul unei percepții. Sunt unele însușiri care au un rol fundamental în recunoașterea obiectului perceput, însușiri denumite *indici de recunoaștere*. Indicii de recunoaștere constituie părți importante, caracteristice ale obiectelor sau fenomenelor, pe care noi le considerăm constante, deși aspectele percepute variază. De exemplu, o monedă metalică o considerăm rotundă, circulară, deși imaginea ei obișnuită este un oval turtit. Ca să o percepem rotundă, ar trebui să o ținem la înălțimea ochilor și perpendiculară pe axul vizual, ceea ce se întâmplă foarte rar.

Există trei forme ale constanței perceptivă: -constanța formei;

-constanța mărimii;

-constanța culorii.

4. FORMELE PERCEPȚIEI

4.1. Percepția spațiului

Într-o accepțiune foarte largă, spațiu poate fi desemnat ca o întindere mai mult sau mai puțin definită, care conține obiecte și în care se derulează evenimente și acțiuni. Într-o accepțiune mai restrânsă, spațiu desemnează situarea, localizarea obiectelor unele în raport cu altele, în funcție de relațiile de distanță, mărime, formă pe care le întrețin. Există mai multe tipuri de spații: *spațiu matematic, euclidian; spațiu fizic* (constituit din însușirile fizice, materiale, obiective ale obiectelor din realitatea materială); *spațiul comportamental* (este partea din mediul înconjurător în care se derulează percepțiile și acțiunile umane). La rândul lor, spațiul fizic și cel comportamental se divid în: **spațiu vizual, spațiu auditiv, spațiu tactilo-kinestezic sau proprioceptiv.**

Percepția spațiului vizual implică următoarele caracteristici perceptivă:

-*Percepția formei* obiectelor presupune proiectarea pe retină a fiecărui punct al obiectului, deplasarea receptorilor pe conturul obiectului și urmărirea liniei care delimitează obiectul de fondul perceptiv sau ambianța în general.

-*Percepția mărimii* obiectelor implică fenomene de acomodare a cristalinului, convergența globilor oculari, compararea obiectului dat cu alte obiecte din ambianță.

-*Percepția distanței* la care se află amplasat obiectul depinde de mărimea imaginii retiniene, de prezența sau lipsa detaliilor de structură a obiectului, de prezența sau absența reperelor, de particularitățile cromatice ale obiectelor.

-*Percepția orientării (direcției)* obiectelor este determinată de verticala gravitațională și orizontala perpendiculară pe ea.

-*Percepția reliefului* presupune reflectarea lungimii, lățimii și adâncimii obiectelor și se bazează pe disparitatea imaginii retiniene, gradul de iluminare a suprafețelor, convergența oculară, perspectiva liniară aeriană.

Dat fiind că există un spațiu *bidimensional (plan)* și un *spațiu tridimensional*, localizarea obiectelor se va produce după însușirile diferite ale obiectelor. În spațiu bidimensional, localizarea obiectelor se face după coordonatele *sus, jos, stânga, dreapta*. După aceste coordonate se definesc formele, configurațiile plane. În percepția spațiului tridimensional localizarea obiectelor se face după *volum, distanța sau adâncimea* la care sunt amplasate (aproape sau departe). În vederea realizării acestui proces, subiectul recurge la o serie de **indici monoculari și binoculari**.

Indici monoculari:

-*Dimensiunea, mărimea relativă a obiectelor* (obiectele situate la o anumită distanță produc o imagine retiniană mai mică folosită de creier pentru estimarea depărtării sau apropierii);

-*Înălțimea în plan* la care se află un obiect situat în câmpul vizual (obiectele amplasate mai sus par a se afla la o distanță mai mare; pe acest indice se bazează pictorii –când doresc să sugereze existența unui obiect pe fundal, îl pictează mai mic, amplasându-l cât mai sus în tablou);

-*Suprapunerea obiectelor* (un obiect care eclipsează un alt obiect pare a fi mai apropiat);

-*Umbra* (se folosește pentru a detașa obiectul de fond, a-l apropia sau depărta);

-*Gradientul de textură* (lucrurile mai îndepărtate par mai netede, pe când cele mai apropiate apar cu toate detaliile și imperfecțiunile lor);

-*Paralaxa de mișcare* (când ne mișcăm, lucrurile mai apropiate par să treacă pe lângă noi cu o viteză mai mare decât cele îndepărtate; obiectele aflate la mare distanță par a se mișca o dată cu noi);

-*Perspectiva lineară* (pe măsură ce se îndepărtează, liniile paralele par să devină convergente).

Indici binoculari:

-*Disparitatea imaginilor* (datorită existenței celor doi ochi, a distanței dintre ei, imaginile percepute sunt ușor diferite între ele; creierul compară imaginile provenite de la fiecare ochi și folosește disparitatea dintre ele ca măsură a distanței lor);

-*Convergența mușchilor oculari* (se referă la mișcările ochilor ce converg spre același punct al unei scene vizuale, facilitând obținerea unei imagini complete a obiectului; în cazul obiectelor aflate la mare distanță convergența este mică).

Percepția spațiului auditiv se referă la *localizarea sunetelor, la determinarea direcției și distanței la care este situată o sursă sonoră*. În spațiu, trei planuri permit situarea originii sunetului: cele care vin de sus și de jos relativ la planul orizontal ce trece prin cele două timpane; cel din față și cel din spate în raport cu planul frontal; cel din dreapta și cel din stânga în raport cu planul median al corpului. Și în percepția spațiului auditiv intervin o serie de **indici monoaurali și binaurali**.

Indici monoaurali:

-*Timpul exact în care ne parvine sunetul;*

-*Intensitatea sunetului,*

-*Distanța la care se află sursa sonoră;*

-*Pavilionul urechii externe* (pielea și cartilajele urechii externe au rol important în localizarea surselor sonore din față și din spate);

-*Natura reverberantă a sunetului*, importantă pentru evaluarea distanței la care se află sursa sonoră.

Indici binaurali:

- Localizarea (repartizarea în spațiu a sunetelor);
- Scăderea aparentă a interferenței (diferențierea sunetelor de ecouri și zgomote);
- Reducerea efectului de mascare (care asigură claritatea percepției sunetului).

Perceperea spațiului auditiv are o mare importanță pentru orbi, care se pot orienta datorită reperelor auditive și pot localiza obstacolele prin stimulări auditive. La omul normal dezvoltat din punct de vedere al senzorialității, percepția spațiului auditiv este implicat în perceperea și înțelegerea vorbirii, a conversațiilor și discursurilor verbale.

Percepția spațiului tactilo –kinesteziac sau proprioceptiv se referă la identificarea spațiului intern, diferit de cel extern. Informații despre acest spațiu obținem de la receptorii amplasați în pile, mușchi, articulații, urechea internă. Prin percepția tactilo –kinesteziacă se poate realiza localizarea corectă a unei stimulări tactile. Pentru aceasta este necesar ca subiectul să dispună în orice moment de informații cu privire la poziția fiecărei părți a corpului în raport cu celelalte și în raport cu spațiul extern. Receptorii amplasați în structurile musculare și articulatorii profunde sau în cele vestibulorii îndeplinesc acest rol.

Percepția spațiului tactilo-kinesteziac face apel la o serie de indici. Cel mai important dintre aceștia este constituit de **schema corporală**. “*Schema corporală este o structură achiziționată care permite unui individ să-și reprezinte, indiferent de moment și de condiții, diferitele părți ale corpului său, în afara oricărei stimulări senzoriale.*” (Vurpillot, 1963) Schema corporală oferă nu doar posibilitatea de a lua cunoștință de existența individuală a fiecărei părți a organismului, ci și sentimentul apartenenței tuturor acestor elemente unei singure ființe. În afara schemei corporale există și alți indici ai percepției spațiului tactilo-kinesteziac:

- Percepția deplasării propriului corp;
- Percepția amplitudinii unei mișcări date;
- Estimarea distanței pe baza datelor proprioceptive;
- Percepția verticalei și orizontalei în absența oricăror referințe vizuale.

4.2. Percepția timpului

Timpul este o altă dimensiune, alături de spațiu, în care se desfășoară existența umană. Alături de timpul real, cronologic, există și *timpul subiectiv, psihologic, trăit*. După opinia lui Paul Fraisse, psihologia timpului nu este altceva decât “studiu al tuturor conduitelor omului în raport cu schimbările.” (Fraisse, 1967) Percepția timpului, estimarea timpului, orientarea temporală au devenit obiect de studiu pentru mulți psihologi de foarte multă vreme. În Europa, Pieron (1933), Piaget (1946), Fraisse (1948, 1974) au întreprins cercetări experimentale asupra percepției timpului, publicând lucrări semnificative pentru această problemă. În esență, toți acești psihologi consideră că timpul este o măsură a schimbării, el reflectă durata existențială a obiectelor, fenomenelor, simultaneitatea și succesiunea lor. “Când omul constată că trăiește în timp, el afirmă simplu că este angajat în multe schimbări.” (Fraisse, 1975). Trei probleme par importante pentru înțelegerea problematicii percepției timpului: *percepția succesiunii, percepția și estimarea duratei, orientarea temporală*.

Percepția succesiunii: nu există schimbare, deci nici timp, atâta vreme cât nu există o derulare de faze, o trecere de la un moment la altul. Problema care se pune în acest caz este cea a trecerii de la simultaneitate (două stări care se produc în același timp) la succesiune (două stimulări care urmează una după alta). Fraisse consideră că în percepția succesiunii intervin trei categorii de factori:

- fizici (de exemplu, viteza de transmitere a luminii sau a sunetului);
- biologici (distanța de la receptor la cortex, natura și structura receptorilor senzoriali care au latențe și inerții diferite);
- psihologici (atitudinea subiecților, organizarea stimulilor, ordinea lor).

Percepția și estimarea duratei: durata se referă la intervalul care separă doi stimuli între ei. Ea poate fi scurtă (mai mică de 0,5 sec.); lungă (1 –2 sec.) și intermediară. În afara aspectelor de ordin cantitativ care vizează măsurarea riguroasă a celor trei categorii de durate, intervin și diverse aspecte calitative. Unii autori au arătat, de exemplu, că există tendința supraestimării intervalelor scurte și a

subestimării intervalelor lungi. A percepe durata, spune Fraisse, înseamnă a vedea capacitatea omului de a cuprinde cvasisimultan aspectele succesive ale schimbării.

Perceperea duratei, care implică o reacție a individului la o stimulare prezentă cu durată determinată, este mult mai obiectivă decât estimarea duratei, care presupune intervenția memoriei și este realizată retrospectiv, în acest ultim caz intervenind o multitudine de factori (natura sarcinii, atitudinile, motivația, atenția subiectului, influența mediului înconjurător, a unor medicamente, îndeosebi a drogurilor). Atunci când un interval este saturat de activități intense, complexe va fi estimat ca fiind mai scurt decât unul sărac în activități, care va părea mai lung. ”Plăcutul” vine parcă mai greu atunci când este așteptat, pe când “neplăcutul” vine mult mai repede în exact aceleași condiții de așteptare. Dacă ne concentrăm asupra timpului, indiferent de caracterul plăcut sau neplăcut al evenimentelor trăite, timpul trece mai greu. Vârsta este un alt factor care influențează estimarea timpului. Piaget, punând copiii mici să spună care dintre două lămpi s-a aprins mai întâi, deși ele se aprindeau simultan, a descoperit că aceștia indicau ca aprinzându-se mai repede lampa la care li s-a spus să fie atenți.

Orientarea temporală :constă în a situa o fază a schimbării în raport cu un întreg ciclu de schimbări. Principala problemă care se ridică este aceea a reperelor de care se folosește omul pentru a se putea orienta. Cei mai mulți autori consideră că există trei sisteme, interne sau externe, care îndeplinesc acest rol:

- sistemul fizic și cosmic (alternanța zi/ noapte, succesiunea zilelor, anilor, etc);
- sistemul biologic (ritmicitatea funcțiilor organismului);
- sistemul socio –cultural (existența și activitățile umane).

Aceste sisteme furnizează direct sau indirect informații despre mecanismele de orientare temporală.

4.3. Percepția mișcării

Concepută într-un sens larg, mișcarea desemnează *schimbarea, transformarea obiectelor și fenomenelor lumii materiale sau ideale*. Într-un sens mai restrâns, mișcarea se referă la *deplasarea obiectelor în spațiu, la schimbarea poziției lor într-un interval de timp determinat*.

Există mai multe feluri de mișcare:

- reală (când un obiect se deplasează dintr-un punct în altul);
- aparentă (când un obiect este nemișcat și totuși pare că se mișcă);
- indusă (când un obiect este integrat în altul și pare că se mișcă, în realitate cel care se mișcă fiind obiectul integrator),
- autocinetică (când privim un punct luminos într-o cameră întunecoasă în care nu există nici un reper, punctul respectiv pare că se mișcă);
- consecutivă (când privim o suprafață în mișcare și apoi ne aruncăm privirea pe obiectele din mediul înconjurător, avem impresia că și acestea se mișcă).

Perceperea tuturor acestor aspecte ale mișcării are o valoare adaptativă. Percepția mișcării este considerată vitală, atât în lumea animală, cât și în lumea umană. Nu de puține ori ea este asociată supraviețuirii. La om, percepția mișcării furnizează informații despre poziția corpului în raport cu diferite obiecte, plasarea acestuia în mediul înconjurător permițând interacțiunea cu obiectele mobile ca și evitarea pericolelor sau obstacolelor. Acțiunea cu obiectele, mișcarea lor contribuie la realizarea adecvată a celorlalte procese psihice, sau la îndreptarea erorilor.

5. ROLUL PERCEPȚIEI ÎN VIAȚA PSIHICĂ UMANĂ

Omul trăiește în universul fascinant al lucrurilor; el poate vedea, de aproape sau de la distanță, unul sau mai multe obiecte, poate asculta o melodie, poate întinde mâna și apuca un obiect pe care apoi îl explorează etc. Percepția crează omului certitudinea existenței și ființării lui printre celelalte obiecte. Fără percepție, viața omului ar fi practic de neconceput. Iar acest lucru poate fi ușor demonstrat prin evocarea tulburării diferitelor forme ale percepției. Dacă se tulbură percepția spațiului, orientarea individului în casă, pe stradă devine aproape imposibilă.

Percepțiile sunt elementele componente ale operațiilor și acțiunilor, ale activităților și gândurilor. Nici o acțiune, nici un gând nu s-ar putea realiza și finaliza fără percepții. Când percepțiile se organizează și se structurează, când devin predominante, atunci se convertesc în aptitudini sau în comportamente esențiale ale aptitudinilor, fapt care explică diferențele dintre performanțele oamenilor. Datorită prezenței unor asemenea componente perceptivă convertite în aptitudini, unii oameni pot depista extrem de ușor o serie de obiecte după indici vizuali sau auditivi nevăzuți și neauziți de alții, la care asemea capacități perceptivă nu sunt dezvoltate. Tocmai de aceea, testele de aptitudini cuprind și probe de diagnoză a unor particularități ale mecanismelor perceptivă sau ale diverselor forme ale percepției.

Nu există formă de activitate umană, simplă sau complexă, care să nu implice unele sau altele dintre formele percepției. Într-o activitate banală de joc, insuficienta dezvoltare a unor forme ale percepției, face ca jocul să nu se poată desfășura normal. Un preșcolar care are dificultăți de apăsare a mărimii obiectelor, deoarece percepția mărimii nu s-a elaborat încă, în jocul de-a v-ați ascunselea, se va ascunde în spatele unui obiect mic, rămânând practic în câmpul vizual al colegilor. Copilul nu se naște cu anumite capacități perceptivă, el trebuie să le învețe în decursul existenței. Învațarea perceptivă este semnificativă nu numai la omul normal, ci mai ales la cei cu handicap. Studiile efectuate pe orbi au arătat că aceștia pot să se orienteze relativ ușor într-un spațiu necunoscut, datorită posesiei unui tip special de percepție care poartă denumirea de “vedere facială”. Cercetările ulterioare (Catzim, Dallenbach, 1994) au precizat că este vorba de o capacitate auditivă numită *eco-localizare*, care este un fel de eco sonor pe care orbul îl detectează chiar și de la distanță. Datorită capacității de depistare a obstacolelor, unii orbi se pot deplasa cu bicicleta sau pot parcurge trasee dificile. Percepția este prezentă cel mai mult în activitatea de muncă a omului. Anumite profesii nici n-ar putea fi imaginate în afara dezvoltării anumitor abilități perceptivă.

Sintetizând, percepția îndeplinește trei roluri fundamentale în raport cu existența și activitatea omului (M. Zlate, 1999):

- **Rol de informare** a individului asupra existenței și caracteristicilor obiectelor din lumea înconjurătoare, fapt care facilitează adaptarea lui la lumea obiectelor;
- **Rol de ghidare, orientare, de reglare a comportamentelor;**
- **“Rol comutator”** (M. Golu), în sensul că ea închide și deschide circuitele traiectoriilor foarte întinse ale actelor mintale, interne și motorii, externe. Percepția nu este numai premisa integrării unor structuri psihice superioare, ci și punctul de sosire, forma de concretizare și verificare, prin confruntarea cu realul, a acestora.

IV. REPREZENTĂRILE

1. SPECIFICUL REPREZENTĂRILOR

În mod obișnuit, reprezentarea este definită ca fiind *procesul psihic care redă, sub forma unor imagini mai mult sau mai puțin schematizate, obiectele și fenomenele realității, în absența acțiunii directe a acestora asupra analizatorilor.*

Reprezentarea este procesul de evocare a unor percepții anterioare, sub forma unui model interiorizat și schematizat a fenomenelor și obiectelor realității. Caracterul mai mult sau mai puțin individualizat sau schematizat al imaginii din reprezentare rezultă din faptul că noi ne putem reprezenta la un moment dat un anumit obiect, persoană, împrejurare în care reprezentarea respectivă dobândește un puternic caracter individualizat; dar noi ne putem reprezenta la nevoie, un obiect în general, situație în care reprezentarea ne redă însușirile caracteristice pentru o grupare de obiecte, ființe, fenomene ale realității. Măsura în care reprezentarea *generalizează, schematizează, depinde de ponderea implicării gândirii în actul reprezentării.* Astfel, un autentic act de reprezentare este *anticiparea mintală a operațiilor și*

consecințelor posibile ale acestora în diferite tipuri de activitate umană (a chirurgului, chimistului, psihologului etc).

De asemenea, psihologia socială a celuilalt, în care noi anticipăm intențiile și atitudinile altei persoane, se bazează pe reprezentări corespunzătoare. Reconstituirea ca atare a evenimentelor istorice îndepărtate, indiferent dacă o realizăm în imagini intuitive sau ca succesiune logică a semnificațiilor lor abstracte, este în fond tot un act de reprezentare. Putem spune, că însuși procesul de imaginare a scopului, de proiectare clară a aspirațiilor de ordin profesional sau social are o puternică componentă de reprezentare. Aceste exemple sunt un argument în plus pentru a susține faptul că *fenomenul reprezentării nu se reduce la actul de reluare și actualizare a imaginilor senzoriale obținute în cadrul unor percepții anterioare*. Fenomenul reprezentării se obiectivează atât în imagini intuitive, cât și în forme logice, abstracte, în funcție de cât de strâns însoțește el activitatea imaginativ –creatoare a omului.

Reprezentările au la bază fenomene de remanență a senzațiilor; acestea persistă pentru o scurtă perioadă de timp după încetarea acțiunii stimulului ca rezultat al unei inerții al exitației. Persistența senzorială variază în raport cu organul senzorial; astfel, s-a demonstrat experimental că în ceea ce privește senzațiile vizuale, acestea persistă aproximativ 1/10 sec după dispariția stimulului, în funcție de intensitatea și durata stimulării. De exemplu, dacă rotim o lanternă aprinsă foarte rapid, vedem pentru un scurt timp un cerc luminos și după încetarea acțiunii respective; sau dacă ne rotim repede, de mai multe ori, după oprire, avem în continuare senzația de rotire.

Aceste imagini imediate sunt *copii fidele* ale modelului, de scurtă durată și slabă vivacitate. În cazul unor oameni mai impresionabili (scriitori, pictori), aceste imagini pot deveni foarte intense și de o durată relativ lungă. Este cunoscută în acest sens capacitatea de impresionare a lui Mihail Sadoveanu, care, după ce privea un peisaj și-l putea reaminti ulterior după zile, săptămâni în toate detaliile. Aceste imagini foarte intense care, prin caracterul lor plastic, expresiv se identifică aproape cu imaginea, au fost denumite *imagini eidetice*.

Procesul reprezentării se produce uneori spontan, dar de cele mai multe ori capătă *caracterul unei evocări intenționate*, situație în care persoana caută sa-și prezinte anumite obiecte, fapte, situații. Cele mai multe reprezentări pot fi evocate cu ajutorul stimulilor verbali deoarece, se știe că, între cuvântul care denumește un obiect și imaginea sa intuitivă se constituie raporturi directe, active, de interdependență reciprocă. De exemplu, denumind locul în care ne-am născut, copilărit, învățat, ne reprezentăm clădiri, oameni, întâmplări legate de aceste fenomene. Și invers, reprezentarea unui obiect, persoane sau unui eveniment la care am asistat, o realizăm cu reproducerea în minte a numelui sau a denumirilor corespunzătoare. Dar, pe lângă acest important rol de a crea posibilitatea evocării la nevoie a unei reprezentări, *cuvântul mai îndeplinește un rol la fel de important și anume acela de a preciza sensul, înțelesul logic al imaginii reprezentate la un moment dat. Limbajul permite selectarea, prin intermediul operației de abstractizare a însușirilor caracteristice ale unui obiect sau fenomen, creând astfel condițiile ca reprezentarea să dobândească un caracter conștient și să aibă o semnificație corespunzătoare*.

Datorită intervenției limbajului în procesul reprezentării, noi devenim conștienți de ceea ce ne reprezentăm și obținem totodată o imagine schematizată a obiectului reprezentat, în care sunt cuprinse însușirile mai importante ale obiectului în cauză.

2. CARACTERISTICILE REPREZENTĂRILOR

2.1. **Caracterul generalizat:** prin această particularitate, reprezentările se deosebesc de percepție, care au un caracter individualizat și se apropie de concept (noțiune), făcând trecerea spre cea de-a doua treaptă a cunoașterii, *cea logic –abstractă*. Dacă în percepție un obiect concret este reflectat, cunoscut cu toate detaliile și nuanțele, în reprezentare imaginea obiectului respectiv este mai săracă, nu cuprinde prea multe detalii, dar evocă în schimb însușirile intuitive mai importante, dovedind prin aceasta că exprimă un nivel mai ridicat de generalizare intuitivă decât percepția. Astfel, dacă încercăm să ne reprezentăm un arbore, constatăm că imaginea respectivă este mai ștearsă decât percepția corespunzătoare, dar redă în schimb, în mod accentuat, toate componentele sale structurale, esențiale. Gradul generalizării în

reprezentare depinde de măsura în care sunt implicate operațiile intelectuale în realizarea ei. Formele mai complexe ale reprezentării nici nu apar, de altfel, decât atunci când operațiile mentale ating pe scara vârstelor un anumit nivel de dezvoltare. Aceste operații realizează selecția unor însușiri și estomparea altora, astfel încât reprezentările cele mai evolute ajung să cuprindă în structura lor *însușiri comune și caracteristice pentru o întreagă clasă de obiecte sau fenomene, pregătind și ușurând astfel, generalizările din gândire*. Se ajunge, prin prelucrarea rațională a datelor senzoriale, la constituirea unei **imagini prototip**, care va reda caracteristicile unui grup de obiecte sau fenomene, fapt foarte important, pentru că pe baza acestor caracteristici orice nou exemplar apărut va putea fi recunoscut ca aparținând aceleiași categorii sau clase de obiecte sau fenomene. Reprezentările se detașează de unicitatea în timp și spațiu a imaginii perceptive, fiind puternic influențate de mecanismele verbale și operațiile intelective ale gândirii care vor asigura *inteligibilitatea și schematizarea imaginii din reprezentare*.

- 2.2. **Caracterul intuitiv (figural):** prin această caracteristică, reprezentarea se aseamănă cu percepția, pentru că ea redă în cele mai multe cazuri însușiri concrete, intuitive, figurale ale obiectelor sau fenomenelor reprezentate. Deci reprezentările sunt *simboluri figurative ale obiectelor și fenomenelor*. Astfel, în reprezentarea unui lucru, noi reproducem mental înfățișarea concretă a obiectului în cauză, chiar dacă acest lucru îl realizăm într-o formă foarte schematizată. Dar nu toate reprezentările prezintă același grad de concretețe. Unele reprezentări se dovedesc a fi foarte aproape de percepții, reproducând cu multă claritate și amănunte un obiect oarecare. Acestea sunt așa –numitele *reprezentări individuale*, care prezintă o mare valoare emoțională pentru persoana în cauză (ex. Reprezentarea copiilor). Când într-o reprezentare sunt cuprinse însușiri, trăsături de la mai multe obiecte sau fenomene înrudite, aparținând aceleiași clase de obiecte sau fenomene, atunci este vorba despre *reprezentările generale* cu caracter intuitiv –figural mai puțin pregnant, făcând trecerea la noțiuni.
- 2.3. **Vivacitatea redusă a reprezentărilor:** deoarece cele mai multe reprezentări nu sunt decât urme ale unei experiențe perceptive anterioare, ele sunt mai palide, mai șterse, mai puțin vii, expresive decât percepțiile, care reflectă un obiect sau fenomen prezent. De exemplu, intensitatea și amploarea reprezentării unor fenomene naturale sunt mult mai palide față de perceperea acestora. Caracterul mai accentuat sau mai șters al reprezentărilor depinde de mai mulți factori:
 - Gradul de prelucrare a impresiilor senzoriale pe care se bazează reprezentarea respectivă;
 - Importanța pe care o are reprezentarea în cauză pentru activitatea persoanei;
 - Particularitățile personalității celui care realizează fenomenul reprezentării.
- 2.4. **Stabilitatea și coeziunea redusă a reprezentărilor:** spre deosebire de percepții, reprezentările sunt mai fluctuante, mai puțin coezive. Ele apar și dispar ușor, fiind mai rapid deformabile. Această instabilitate neurofiziologiei o pun pe seama unor raporturi de forțe din însăși dinamica proceselor nervoase corticale. Astfel, este știut că, acțiunea prezentă a stimulilor din mediu exter sau intern provoacă efecte mai puternice decât urmele impresiilor senzoriale din cortex din care se constituie de fapt reprezentarea.
- 2.5. **Caracterul integrat:** reprezentarea nu dispune doar de proprietatea de a reflecta lumea externă, doar de a reproduce pasiv exteriorul în interior, ci și capacitatea de a reuni, de a fuziona sensibilul cu ideea, perceptibilul cu conceptualul; reprezentarea face ca fiecărei figuri să-i corespundă un sens, o semnificație.
- 2.6. **Caracterul simbolic și semnificant:**reprezentarea, concomitent cu introducerea unui obiect absent în lumea simbolică a subiectului, dispune și de proprietatea de a se substitui obiectului care este prezent.
- 2.7. **Caracterul constructiv:** interacțiunea subiectului cu lumea înconjurătoare duce la modificarea atât a subiectului, cât și a obiectului. Actul reprezentării implică o activitate de construcție și reconstrucție. Astfel, subiectul nu este un simplu spectator la o piesă de teatru care se joacă în fața lui, ci el este actor, participând activ la implementarea normalității desfășurării vieții.

2.8. **Caracterul autonom și creativ:** se referă la capacitatea reprezentărilor de a se desprinde de purtătorul lor concret și de a circula în mediul social al subiectului, așa încât, deși reprezentarea este individuală, elementele ei constitutive sunt preluate, împrumutate din mediul înconjurător.

3. MECANISMELE REPREZENTĂRII

- Prin natura lor, reprezentările nu sunt simple copii ale percepțiilor din trecut, reproduceri pasive ale acestora, ci rezultatul unor *prelucrări și sistematizări, al unor combinări și recombinații ale însușirilor senzoriale, fapt care permite reținerea și amplificarea unor însușiri, estomparea și eliminarea altora*. Secenov le definea ca fiind “ansambluri medii de percepții diferențiate”, deoarece nu se rețin toate însușirile obiectelor, ci doar cele care se repetă și sunt comune pentru mai multe obiecte și fenomene. Această idee este și mai mult subliniată de psihologia contemporană. Imaginea mintală nu este reproducerea unei experiențe perceptive particulare în absența stimulului corespondent, “imaginea mintală implică o interiorizare a experienței perceptive la un nivel înalt abstract” (Morais, 1987).
- Un alt mecanism al reprezentării îl constituie *selecția* însușirilor obiectelor. Aceasta nu se face întâmplător, ci reflectă semnificația acordată de subiect însușirilor respective sau semnificația obiectivă pe care o au în raport cu practica socială.
- Mecanismul esențial care asigură declanșarea și formarea reprezentărilor este *cuvântul*. El asigură structurarea internă a elementelor reprezentării. De asemenea, organizează reprezentările în sisteme, le fixează în conștiința individului contribuind la creșterea caracterului generalizat, ceea ce permite ca reprezentarea să fie purtătoare de sens.
- Prelucrarea percepțiilor anterioare, selecția însușirilor, cuvântul nu funcționează în vid, ci în consens cu *activitatea individului uman*. Cu cât omul acționează mai mult cu obiectele, cu atât acestea sunt mai pregnant raportate la necesitățile lui și, ca urmare, posibilitatea formării unor reprezentări clare, concrete, intense crește. Acțiunea este cea care fixează și face posibilă evocarea reprezentărilor. Tot acțiunea este cea care obligă la accentuarea selectivității, ceea ce echivalează cu un proces primar de abstracție. În sfârșit, acțiunea determină condensarea congruentă a informației, fapt asemănător unei generalizări intuitive, prin construcțiile sale mintale subiectul putându-se apropia de toate situațiile analoge posibile, depășind astfel situațiile singulare.

4. CLASIFICAREA REPREZENTĂRIILOR

În clasificarea reprezentărilor sunt utilizate mai multe criterii:

A) *După conținutul celor reprezentate (după analizatorul implicat în producerea reprezentărilor):*

- **Reprezentări vizuale** care sunt cele mai frecvente în experiența fiecărei persoane, dar mai ales la pictori, arhitecți datorită specificului activității lor.
- **Reprezentări auditive** sunt deosebit de utile în activitatea compozitorilor, dirijorilor, în însușirea limbilor străine.
- **Reprezentările gustative și olfactive** sunt importante pentru cei care lucrează în industria alimentară, farmaceutică, a parfumurilor.
- **Reprezentările kinestezice** (sau acte ideomotorii ce pregătesc desfășurarea acțiunilor, mișcărilor) sunt foarte importante în activitățile sportive deoarece s-a constatat că cei care au realizat mai înainte un antrenament ideomotor, au obținut ulterior performanțe mult mai înalte decât cei care nu au realizat acest antrenament.

B) *După complexitatea operațiilor implicate în geneza reprezentărilor:*

- **Reprezentările memoriei (reproductive)** sunt imagini strict evocatoare ale unor obiecte, fenomene percepute anterior. În cadrul reprezentărilor reproductive sunt descrise următoarele forme:
 - * imaginile statice care reflectă obiectele în nemișcare;
 - * imaginile cinetice care reproduc figural actul mișcării unui corp (bila rostogolindu-se pe un plan înclinat),
 - * imaginile de transformare reflectă schimbările suferite de obiectul în cauză (bila de plastilină transformată în bastonaș).
 - **Reprezentările imaginației (anticipative)** sunt rezultatul intervenției gândirii prospective și a procedeelelor imaginației creatoare. În reprezentările imaginației, obiectele și fenomenele realității sunt evocate într-o formă nouă, în raporturi în care n-au fost niciodată percepute în trecut. Astfel, ne putem reprezenta diferite evenimente istorice, diferite personaje și acțiuni etc.
- C) *După gradul de generalizare:*
- **Reprezentările individuale** sunt imagini plastice, vii ale obiectelor și fenomenelor etc care ne-au impresionat cândva atât de mult încât se păstrează în memorie într-o formă unică, încărcată de detalii.
 - **Reprezentările generale** redau obiectele și fenomenele realității într-o formă mai prelucrată; ele sintetizează datele multiplelor percepții anterioare. Din acest motiv, unele dintre trăsăturile obiectelor sau fenomenelor percepute se accentuează, altele dimpotrivă sunt estopate. Reprezentările generale sunt, de fapt, imagini reprezentative pentru multitudinea obiectelor și fenomenelor de același fel (imagini prototip).

5. ROLUL REPREZENTĂRIILOR ÎN CUNOAȘTERE

Reprezentările constituie *puncte de plecare, puncte de sprijin, material concret pentru majoritatea mecanismelor psihice*. Ele pot completa noile percepții, constituind “materia primă” pentru gândire și operațiile ei, ca și pentru imaginație. Reprezentările pregătesc și facilitează abstractizările și generalizările din gândire, ajută la elaborarea sensului noțional al cuvintelor. Pentru individ, reprezentările constituie unele dintre cele mai importante surse de informare. Eficiența întregului proces cognitiv în oricare dintre domeniile în care el ar fi socilitat ține în mare parte de posibilitatea transformării reprezentărilor și de a avea acces la mai multe dintre ele în același moment.

Reprezentările sunt *instrumente de planificare și reglare a conduitei umane*. Integrate în diferite tipuri de activități (de joc, de învățare, de rezolvare de probleme, de muncă, de creație) ele ajută la finalizarea performantă a acestora.

Nu numai reprezentările individuale au un rol important în cunoaștere, ci și cele sociale. Dat fiind faptul ca omul nu reacționează la realitatea așa cum este ea, ci la realitatea așa cum îi este prezentată, așa cum el însuși o anticipează și o așteaptă, reprezentările joacă un rol deosebit în *interacțiunea umană, pentru că ele definesc ce este realitatea pentru subiect*. Rolul reprezentărilor în cunoaștere și acțiune se diferențiază nu doar după tipul lor, ci și după starea lor existențială. Unele dintre ele sunt înscrise în memoria de lungă durată a individului, aflându-se în stare de disponibilitate. Altele se înscriu în prezentul psihologic al individului. Ele trec din starea de disponibilitate în starea de actualitate, prin procesele activatoare ale gândirii, încadrându-se în memoria de lucru a individului. Între cele două stări existențiale ale reprezentărilor există o strânsă relație, calitatea ultimelor depinzând în mare măsură de calitatea primelor. Dacă în fondul reprezentărilor disponibile se actualizează reprezentări vagi, imprecise, neclare acestea mai mult vor împiedica decât vor ajuta cunoașterea. Un rol important pentru existența omului o au așa –numitele “hărți mintale” sau “hărți psihologice”. “Hărțile mintale constituie un tip caracteristic de cunoaștere, stocare în memorie sub forma reprezentărilor spațiale.” (Richard & Richard, 1992) Ele ne ajută să ne orientăm nu doar de la un punct la altul, într-un mediu determinat, cunoscut, ci și în medii necunoscute.

Apărute ca urmare a relației dintre subiect și obiect, dintre organism și mediu, reprezentările servesc ca instrumente psihice de adaptare la realitate. Prin caracteristicile lor, dar mai ales prin rolul îndeplinit, reprezentările apar în șirul proceselor de cunoaștere nu doar ca un simplu moment, doar ca o treaptă, ci ca

un rezultat, un bilanț al cunoașterii, care, pe de o parte, sedimentează în ele toate achizițiile de până acum ale cunoașterii, iar pe de altă parte, pregătesc și deschid calea spre cunoașterea logică, rațională.

CAP.III: CUNOAȘTEREA LOGIC –ABSTRACTĂ

Deși semnificația mecanismelor de prelucrare primară a informațiilor este enormă, aceste mecanisme, singure, sunt limitate. Ele ne “leagă” de prezent, de aici și acum, de concret, de acțiunea materială. De aceea, apare necesitatea formării și intrării în funcțiune a unor noi mecanisme psihice superioare. O nouă categorie de mecanisme psihice se configurează, și anume mecanismele intelectuale, raționale, logice.

Intelectul reprezintă sistemul de procese, activități, relații superioare (gândire, limbaj, memorie, imaginație, inteligență) ce se constituie și funcționează plenar la nivel uman, ce depășește experiența senzorială, deși se bazează pe ea, ce izează de proprietățile specifice creierului uman, dar se construiește numai prin modelare culturală și integrare socio-culturală, afirma Paul Popescu-Neveanu.

Cel mai răspândit model al intelectului a fost elaborat de J. P. Guilford. Conform acestui model intelectul presupune *conținuturi* (figurative, simbolice, semantice, comportamentale), *operații* (evaluări, gândire divergentă, gândire convergentă, memorare, cunoaștere), și *produse* (unități, clase, relații, sisteme, transformări, implicații). Acest model prezintă o triplă semnificație:

- Precizează componența intelectului (gândire, memorie, imaginație);
- Stabilește locul central al gândirii în structura intelectului;
- Sugerează o posibilă relaționare a componentelor.

I.GÂNDIREA

Gândirea poate fi definită ca fiind o succesiune de operații care duc la dezvăluirea unor aspecte importante ale realității și la rezolvarea anumitor probleme (problema poate fi definită ca un obstacol întâmpinat în calea atingerii unui scop propus sau impus).

I. CARACTERISTICILE GÂNDIRII DE TIP UMAN

Gândirea este un mecanism psihic deosebit de complex comparativ cu celelalte procese psihice. Specificitatea ei psihologică rezidă într-un ansamblu de caracteristici formate de-a lungul dezvoltării filogenetice și ontogenetice a omului:

1. **Caracterul informațional –operațional:** gândirea este un proces de prelucrare, interpretare și evaluare a informațiilor. Ea izolează generalul și necesarul, îl pune în raport cu singularul, diferențiază și corelează categoriile. Prin gândire, omul reproduce relațiile obiective, le contruiește mintal, introduce în realitate noi relații pe baza anticipării posibilului. Gândirea nu este o simplă operare cu informații, ci o conectare și o corelare a informațiilor prin categorizare și esențializare. Ea nu rămâne astfel la nivelul informării asupra informațiilor, ci operează și asupra operațiilor, ea fiind “procesul și produsul codonărilor prin care invarianții obiectuali și relaționali sunt organizați, actualizați, corelați între ei și referiți la realitate.” (Paul Popescu Neveanu, 1978).
2. **Caracterul mijlocit:** gândirea nu operează asupra realului, asupra obiectelor și fenomenelor, ci asupra informațiilor furnizate de senzații, percepții și reprezentări. În virtutea acestui fapt ea este o prelucrare secundară a informațiilor, având loc în lipsa actuală sau chiar totală a obiectului. Gândirea nu este mijlocită doar de experiența anterioară furnizată de senzații și percepții, ci și de multe alte mecanisme psihice. Ea este mediată de informațiile stocate în memorie. Dar, cel mai pregnant, gândirea este mijlocită de limbaj, care apare într-o dublă ipostază: ca instrument de exteriorizare a produselor gândirii și ca mijloc de asimulare, de preluare din afară a informațiilor ce urmează a fi prelucrate. Gândirea omului este prin excelență verbală, ea izează de modelele lingvistice, preia semnificații pentru a semnifica, iar în demersurile sale operaționale și constructiv –rezolutive își subordonează structurile lingvistice.
3. **Caracterul mijlocitor:** în raport cu celelalte procese psihice, gândirea este cea care le mijlocește și le influențează pe toate celelalte, contribuind astfel la accelerarea funcționalității și la sporirea eficienței lor. Ea atribuie un înțeles imaginilor perceptive, utilizează denumiri verbale, construiește scheme mnemonice, se implică activ în marea majoritate a procedurilor imaginației, direcționează fluxurile afectiv –motivaționale, contribuie la realizarea reglajului voluntar.
4. **Caracterul generalizat și abstractizat:** contă în prelucrarea logică a informațiilor concret-senzoriale și evidențierea, prin intermediul judecăților și raționamentelor, a însușirilor generale a obiectelor, precum și a relațiilor constante dintre acestea, adică a raporturilor cauzale dintre ele. Cunoașterea

însușirilor esențiale ale obiectelor și fenomenelor este foarte importantă deoarece ea crează omului posibilitatea de a grupa obiectele și fenomenele, de a alcătui clase de entități și, în felul acesta, de a se ridica de la particular, individual la general, categorial. De asemenea, cunoașterea raporturilor dintre obiecte și fenomene este vitală, pentru că dă omului posibilitatea să cunoască domeniul larg al legilor naturii, să prevadă pe seama lor desfășurarea viitoare a fenomenelor și să intervină chiar asupra realității înconjurătoare, transformând-o în conformitate cu specificul acestor legi. Maniera cunoașterii în gândire se realizează prin limbaj și a unor serii de operații intelectuale sau scheme mentale formate, structurate de-a lungul dezvoltării filogenetice și ontogenetice a omului. Pe măsura dezvoltării limbajului în ontogeneză, activitatea gândirii se instrumentează cu noi mijloace de operare tot mai complexe care include cu precădere simboluri generalizate și abstractizate. Gândirea umană se distinge prin *generalizare intelectuală*, respectiv prin acea operație de extindere a esențialului din obiectele și fenomenele realității, desprins prin operația de abstractizare asupra tuturor obiectelor și fenomenelor particulare de același fel. Fenomenul generalizării îl întâlnim pe diferite trepte ale psihicului uman: îl întâlnim și în cadrul proceselor senzoriale unde avem fenomenul structuralității perceptive sau pe cel al generalizării intuitive din reprezentare. Dar, generalizarea capătă un maxim de complexitate la nivelul gândirii, unde ea se produce obligatoriu prin **abstractizare intelectuală**. Trecerea de la obiectul concret la forma lui mental –generalizată în cadrul căreia se desprind trăsăturile sale esențiale, comune pentru o întreagă categorie de obiecte de același fel, nu se produce direct ci prin inducții logice, adică prin formularea obligatorie a unor propoziții, judecăți despre obiectul în cauză. La nivelul gândirii umane, generalizarea este una rațională, realizată prin intermediul noțiunilor (deci prin raporturi mentale abstracte).

5. **Caracterul procesul:** în comparație cu activitatea cognitivă de tip senzorial care este secvențială, activitatea gândirii are un caracter procesual, în sensul că activitatea rațională a omului pornește întotdeauna de la ceva (premise necunoscute) și este îndreptată spre realizarea unui obiectiv. De regulă, acest obiectiv vizează prelevarea unor aspecte noi din realitate sau găsirea unei soluții corespunzătoare la problemele vieții sau ale activității. Această procesualitate a gândirii poate fi urmărită, de exemplu, în cadrul activității de rezolvare a unei probleme sau în cea de elaborare sau concretizare a unui proiect de cercetare, în care gândirea parcurge mai multe etape: formularea unei ipoteze, elaborarea unui plan de cercetare care să cuprindă metode și procedee adecvate de rezolvare, verificarea justeții ipotezei sau soluției prin recurgera la loturi –martori sau prin confruntarea acestora cu cerințele, exigențele concrete ale activității.
6. **Caracterul pragmatic:** de obicei, angajarea persoanei într-un demers rațional profund se realizează ori de câte ori apar dificultăți de adaptare, ori de câte ori schemele explicative pe care și le-a elaborat se dovedesc a fi insuficiente sau nepotrivite pentru soluționarea noilor probleme apărute.
7. **Desfășurarea formal logică a activității gândirii:** gândirea înglobează o serie de algoritmi, de scheme și operații logice fără de care cunoașterea rațională nu ar fi posibilă. Cu ajutorul structurilor formal-logice, putem raționa într-un mod obiectiv, corect și sistemic. O noțiune sau o idee nouă nu pot fi înțelese fără a le raporta la un sistem de referințe, fără a le asocia inteligibil la ceva. *La nivelul gândirii umane, cadrele de referință sunt sistemele de noțiuni, categoriile, structurile verbale complexe. Când judecățile sunt folosite într-o corelație activă ele alcătuiesc judecăți. Judecata poate fi definită ca o categorie a gândirii care exprimă enunțarea adevărului sau a falsului prin afirmarea sau negarea a ceva despre ceva. Judecățile, la rândul lor, se leagă între ele formând raționamente. Pe bază de raționamente, prin confruntarea unor judecăți date și stabilirea relațiilor dintre ele, se obțin noi judecăți. Dintre tipurile de raționamente care servesc realizării activității de analiză și explicare logică a aspectelor realității mai cunoscute și mai riguroase sub raport logic sunt: deducția, inducția, analogia. Raționamentul inductiv ne ajută ca, din câteva judecăți particulare, să scoatem o concluzie sau o judecată generală. El parcurge așadar drumul de la particular la general, fiind folosit în procesul de elaborare a noțiunilor, al principiilor sau al legilor științifice. Raționamentul de tip deductiv desemnează o operație inversă: din anumite judecăți generale cunoscute se ajunge la formularea unui adevăr particular. Trecerea de la general la particular ia forma unor raționamente silogistice, a căror*

specificitate constă în faptul că operează cu premise majore și minore din care vom extrage apoi o concluzie valabilă pentru un caz particular. Analogia reprezintă asemănarea, potrivirea, sub anumite aspecte, a două sau mai multe obiecte, fenomene.

8. **Caracterul multidirecțional:** spre deosebire de unele procese psihice care sunt orientate spre o singură dimensiune temporală (percepția spre prezent, memoria spre trecut, imaginația spre viitor), gândirea se întinde pe toate cele trei dimensiuni temporale. Prin aceasta, ea servește la permanenta ordonare și corelare a diferitelor stări ale obiectului cunoașterii. Datorită acestei caracteristici, gândirea are o orientare incursiv –recursivă: “de la oricare moment actual sau final, ea poate reveni la momentul inițial prin refacerea în ordine inversă a transformărilor, recursivitatea gândirii reprezentând un gen de conexiune inversă optimizatoare”. (M. Golu, 1975)
9. **Caracterul sistemic:** gândirea conține elemente structurate, ierarhizate, între care sunt posibile o multitudine de combinații, fapt care îi asigură autoreglabilitatea.

Pe baza acestor caracteristici, putem defini gândirea umană ca fiind acel **proces psihic intelectual complex, mediat de limbaj și de alte semne și simboluri, care, utilizând operații de abstractizare și generalizare se exprimă prin activități cognitive specifice (conceptualizarea, înțelegerea, rezolvarea de probleme)**.

Din această definiție se desprinde faptul că ceea ce caracterizează în principal gândirea umană sunt următoarele două capacități:

- Operarea cu simboluri generale și abstracte (noțiuni), fapt care asigură o cunoaștere mijlocită, esențializată și generalizată a realității;
- Efectuarea unor acțiuni și operații intelectuale complexe de tip inductiv, deductiv, analogic, care stau de obicei la baza activității de rezolvare a problemelor, de explicare și demonstrare logică a unor legi, principii, teorii etc, precum și a unor activități de anticipare și descoperire.

2. OPERAȚIILE GÂNDIRII

Gândirea folosește două categorii de operații: unele sunt *fundamentale, de bază*, fiind prezente în orice act de gândire și constituie scheletul ei (analiza, sinteza, comparația, concretizarea, abstractizarea și generalizarea), altele sunt *instrumentale*, folosindu-se în anumite acte de gândire și particularizându-se în funcție de domeniul cunoașterii în care gândirea este implicată. În rândul acestora din urmă întâlnim mai multe modalități operaționale și procedee clasificate, de regulă, în perechi opuse (algoritmice și euristice, productive și reproductive, convergente și divergente, etc).

Operațiile fundamentale:

- Prin operația de analiză putem stabili relațiile întregului față de părți pentru că specificul ei constă în procesul de desfacere, descompunere într-un plan concret, mental, ideal al unor obiecte, fenomene, procese în părțile sau fazele lor componente.
- Sinteza este operația opusă analizei care realizează reunirea, în noi ansambluri, întreguri a părților obiectelor, fenomenelor. Analiza și sinteza sunt operații complementare, se întrepătrund atât de mult în activitatea curentă de gândire încât se afirmă că analiza se efectuează prin sinteză și sinteza prin analiză. Analiza se efectuează prin sinteză, pentru că comparațiile sunt gândite ca unități ale unui întreg.
- Analiza, sinteza, comparația se presupun reciproc în activitatea curentă de gândire. Pentru a stabili dacă, de exemplu, televizorul pe care-l avem acasă este asemănător cu cel pe care-l vedem în magazin, trebuie să desprindem o serie de caracteristici ale celui perceput, pe care le vom compara în plan mental cu cele păstrate în reprezentarea pe care o avem despre televizorul de acasă. Dacă vom găsi asemănări importante vom spune că este vorba de același tip de televizor, ceea ce presupune de fapt efectuarea unui act de sinteză. Atât comparația, cât și analiza și sinteza sunt operații care pot fi găsite frecvent în comportamentul unor animale situate pe o treaptă superioară de evoluție, care recurg la ele pentru a rezolva o serie de probleme ale existenței lor. Este cunoscut în acest sens comportamentul inventiv al cimpanzeului care, pentru a prinde termita cu care să-și satisfacă senzația de foame, rupe fire lungi de

iarbă din preajma mușuroiului și le trece prin saliva lipicioasă din gură și le introduce în orificiile din mușuroi, de unde le va scoate încărcate de termite. Această performanță presupune efectuarea unor operații de diferențiere și stabilirea unor raporturi între stimuli diferiți. Astfel, cimpanzeul va face deosebirea între trei entități importante: mușuroi, termite, firul de iarbă, dar, în același timp, vede și legătura dintre ele, firul de iarbă ajungând să aibă valoare de unealtă, instrument cu care își polonește senzația de foame.

- Celelate operații fundamentale ale gândirii –abstractizarea și generalizarea –se găsesc doar la ființele umane deoarece ele presupun folosirea limbajului articulat. Abstractizarea este o operație complexă a gândirii prin care abstragem, relevăm dintr-un complex de însușiri, de trăsături ale unui obiect, fenomen, numai anumite însușiri, de obicei cele esențiale, caracteristice, definatorii pentru obiectul sau fenomenul respectiv, iar pe de altă parte facem abstracția, adică ometem celelalte însușiri secundare, accidentale. Prin această alegere din întreg al unui aspect, element, abstractizarea se apropie de analiză cu care se înrudește și o depășește pentru că în abstractizare există conștiința relevării unui anumit aspect, și anume a unui esențial care aparține mai multor obiecte sau fenomene, deci unei clase.
- Generalizarea este o consecință logică a operației de abstractizare deoarece, conștiința esențialului este convingerea în caracterul său generalizat. De exemplu, sunt convins de faptul că toți oamenii, indiferent de sex, rasă, constituție dispun de limbaj articulat, gândire abstractizată, de capacitatea de a făuri unelte cu ajutorul cărora transformă realitatea înconjurătoare, de capacitatea de a deosebi binele de rău etc. Ceea ce este specific operației de generalizare este extinderea însușirilor desprinse prin operația de abstractizare la toate acele cazuri particulare care se caracterizează prin însușirile esențiale respective. Altfel spus, generalizarea rațională este operația de ridicare de la reflectarea unui obiect sau fenomen singular la o categorie, pe baza unor însușiri esențiale sau comune. Generalizarea se efectuează la diferite niveluri; ea include grupuri mai mari sau mai mici de obiecte, fenomene ce au una sau mai multe trăsături esențiale comune. Prin intermediul celor două operații, abstracția și generalizarea, omul are posibilitatea să alcătuiască clase sau categorii de obiecte, fenomene, adică să formeze noțiuni, concepte. De aceea și noțiunea este definită ca *acea formă de gândire prin care se reflectă, se evidențiază însușirile esențiale și comune unei clase sau categorii de obiecte, fenomene.*
- Concretizarea este operația intelectuală opusă abstractizării, semnificând drumul invers de la abstract și general la concret. Concretizarea poate fi înțeleasă în trei sensuri :
 - recunoașterea, identificarea a ceea ce este general într-un caz particular;
 - ilustrarea, exemplificarea ideilor și principiilor generale;
 - ca o reconstituire dintr-o multitudine de elemente abstracte a obiectului concret.

Clasificarea mentală a obiectelor, fenomenelor în grupe și subgrupe în funcție de însușirile lor comune și cele diferențiatore permite ierarhizarea și sistematizarea logică a acestora.

Operațiile instrumentale- procedeele algoritmice și strategiile euristice:acestea sunt modalități curente de activitate intelectuală în orice domeniu de activitate, servind unor obiective de cercetare sau de soluționare a unor probleme noi apărute. În mod curent *algoritmul este definit ca o structură operațională standardizată ce se exprimă printr-o regulă precisă; algoritmiile nu sunt decât deprinderi complexe, serii strict ordonate de operații ce intervin succesiv până se ajunge la îndeplinirea sarcinii.* Astfel, operația de calcul matematic se bazează pe diferite reguli sau algoritmi. S-a constatat că nu există domeniu de activitate în care să nu se descopere un ansamblu de algoritmi specifici, a căror exersare este necesară pentru optimizarea învățării și facilitării rezolvării de probleme. Totuși, s-a observat că nu toate compartimentele unei științe sau domenii de activitate sunt susceptibile de a fi algoritmizate, și deci nu toate aspectele pot fi în aceeași măsură automatizate și înscrise într-un program definitiv. Faptele de viață arată în fiecare domeniu de activitate existența a numeroase situații ambigue, problematice, cu numeroase date necunoscute sau greu de definit care nu pot fi soluționate pe cale algoritmică. Astfel, gândirea trebuie să se lanseze într-un proces euristic, imaginativ, de căutare a diferitelor strategii rezolutive. Ceea ce este caracteristic strategiilor euristice este faptul că ele *încorporează modalități flexibile de operare care suscită productivitatea intelectuală divergentă.* Dacă în cazul algoritmicii fiecare pas parcurs, fiecare regulă aplicată ne apropie în mod necesar de rezultatul final, în cazul euristicii acest lucru nu este obligatoriu. Este posibil, astfel, ca alegând o anumită variantă sau modalitate de rezolvare, realizarea ei să ne îndepărteze pe moment de soluția optimă sau să ne ducă la impas, gândirea trebuind în acest caz să revină și să reia seria căutărilor .

Psihologii atrag atenția asupra faptului că dacă operațiile și activitățile gândirii ajung la stadiul maturizării și consolidării lor în planul limbajului simbolizat, abstractizat al persoanei, atunci ele pot dobândi o serie de proprietăți esențiale cum ar fi:

autoreglabilitatea :în virtutea acestei proprietăți, rezultatul operației anterior folosite se include ca informație de comandă pentru operația următoare, iar desfășurarea întregii serii de operații folosite este controlată prin rezultatul sau scopul final urmărit;

- *reversibilitatea*: pentru fiecare operație folosită există o alta opusă a cărei efectuare duce la restabilirea rezultatului inițial obținut;
- *generalitatea*: una și aceeași operație mentală ajunge să fie aplicată unei game largi de probleme sau situații particulare;
- *capacitatea de combinare*: orice operație poate intra în diferite combinații cu toate celelalte operații, activități ale gândirii, în funcție de specificul situațiilor în care este solicitată gândirea.

3. FORMAREA NOȚIUNILOR

Procesul de formare a noțiunilor este specific gândirii umane. Acest proces nu s-ar putea realiza fără ajutorul cuvintelor care au particularitatea de a concentra informațiile cu privire la însușirile esențiale ale obiectelor și fenomenelor realității într-o structură generală, abstractă, adică într-un **concept**. De exemplu, când folosim noțiunea de copac nu avem în vedere aspectele particulare ale acestei plante, ci trăsăturile esențiale specifice: rădăcină, tulpină, coroană.

Noțiunile exprimă, în formă esențializată, rezultatul generalizării în gândire a însușirilor comune unor serii întregi de obiecte, fenomene de același fel. Ele readu trăsăturile esențiale, definitorii, proprii întregii categorii a cazurilor particulare date, sau, altfel spus, ele stabilesc echivalențe între obiecte, fenomene, pe baza unor însușiri și criterii esențiale. Astfel, noțiunea de plantă stabilește asemănări între ființe ce diferă foarte mult în plan percepziv (grâu, mușetel, trandafir) dar care se aseamănă prin câteva trăsături comune: rădăcina pentru hrană, membrana celulei este formată din celuloză, etc. Stabilind echivalențe esențiale, cunoașterea umană face saltul de la particular, la general, fapt important pentru introducerea unor clasificări și, implicit, a unor ordonări ierarhice în lumea obiectelor, fenomenelor, evenimentelor realității.

Noțiunile nu numai că esențializează, ci ele oferă în același timp posibilitatea formulării a numeroase judecăți cu privire la o clasă de obiecte și fenomene: “Pentru a înțelege în ce constă o noțiune ne putem servi de o comparație tehnică modernă. Un concept este un fel de centrală telefonică, dar în loc de numere avem cuvinte.” (A. Cosmovici, 1996)

O noțiune este un mijloc de a stabili enorm de multe legături cu alte noțiuni, impresii, amintiri, privind tot felul de obiecte, fenomene, însușiri ale lor, relații în care există conștiința a ceea ce este particular și ceea ce este general. Noțiunile intră în numeroase raporturi reciproce de subordonare, coordonare, supraordonare, prin intermediul cărora ele își precizează tot mai bine conținutul și se asigură aspectul logic, inteligibil al lucrării. Deși noțiunea este legată indisolubil de cuvânt, aceasta nu înseamnă că aceste două aspecte psihologice se identifică; dovadă este faptul că aceeași noțiune, adică același înțeles abstractizat, poate fi exprimat foarte diferit. Este cazul cuvintelor sinonime sau cazul traducerii unei noțiuni în limbi diferite.

Sunt cunoscute mai multe criterii de clasificare a noțiunilor, dar cel mai frecvent utilizat vizează gradul sau nivelul de abstractizare. Astfel, avem:

- A) Noțiunile concrete –care se pot ilustra printr-o imagine, dar care nu se reduc niciodată la un concret singular;
- B) Noțiunile abstracte –care reflectă însușirile generale desprinse din obiectele sau fenomenele concrete și care sunt greu reprezentabile (infinit, absolut, libertate, etc)

După calea sau modul de formare, noțiunile pot fi: a) empirice și b) științifice.

Noțiunile empirice: sunt cele care se formează spontan prin contactele noastre mai mult senzoriale cu datele realității, în cuprinsul lor nerealizându-se o separare clară între esențial/ secundar, între permanent /accidental.

Noțiunile științifice: exprimă esențialul și generalul din obiectele și fenomenele realității. Ele sunt rezultatul experimentării, al investigației științifice, fapt care le face să angajeze un limbaj specializat, riguros. Căile prin care se ajunge la elaborarea noțiunilor științifice au fost sistematizate astfel:

1. Calea preponderent inductivă;
 2. Calea preponderent deductivă;
 3. Formarea în etape succesive a noțiunilor, prin interiorizarea treptată a acțiunilor concrete cu obiectele, fenomenele și transformarea lor în acțiuni interne (mentale).
1. Calea preponderent inductivă: ceea ce este caracteristic în acest caz în conceptualizarea informațiilor este cerința de a se pleca de la *cunoașterea mai multor cazuri particulare, de la parcurgerea mai multor situații concrete ce includ aspecte esențiale, comune*. Pe baza acestei cunoașteri active a respectivelor situații și cazuri particulare, este necesar apoi să se treacă la efectuarea unui proces de abstractizare și generalizare, adică la formularea unor judecăți care să cuprindă aspectele esențiale și comune care caracterizează situațiile concrete respective. Realitatea vieții arată că desprinderea esențialului și a generalului din faptele particulare nu se realizează ușor. Adesea, în conținutul noțiunilor nou formate pătrund și unele aspecte și informații secundare; este posibil chiar ca noțiunea în cauză să fie generalizată după însușirile secundare ale obiectelor și fenomenelor reflectate. Această situație se ivește mai ales atunci când se pleacă în formarea noțiunii respective de la un singur caz particular, de la o singură situație concretă. De exemplu, elevii care au învățat anumite date geografice exclusiv pe una și aceeași hartă, nu se mai pot orienta corespunzător pe o altă hartă cu o scară diferită sau cu o altă colorație. Una din condițiile formării și însușirii corecte este *varietatea* materialului intuitiv folosit la orele de predare, ilustrarea noțiunilor nou predate printr-un material didactic bogat, variat care să faciliteze desprinderea însușirilor esențiale și diferențierea clară a acestora de însușirile secundare, accidentale, fortuite. În practica școlară se recomandă ca în procesul de formare a unei noțiuni să se recurgă la *compararea* acesteia cu alte noțiuni, mai mult sau mai puțin diferite. De exemplu, pentru însușirea noțiunii de “insulă” este de dorit prezentarea nu numai a unui material intuitiv variat, cum ar fi insule diferite ca formă, mărime, dispuse singure sau sub formă de arhipelag, dar și prezentarea unui material intuitiv care ilustrează o noțiune diferită, cum ar fi peninsula.

2. Multe din noțiunile științifice se formează pe calea preponderent deductivă, adică plecându-se de la definiții, reguli și legi generale spre analiza și înțelegerea unor cazuri particulare din care se va reține, în final, ceea ce este esențial sau specific cazurilor particulare respective. În planul operațiilor logice ale gândirii, aceasta trece de la general, la particular, ia forma unor raționamente silogistice, adică a unor raționamente care au premise majore și premise minore, din care vom extrage apoi o concluzie valabilă pentru un caz particular. Dacă calea inductivă este anevoioasă, ducând adeseori la generalizări unilaterale, la confuzii între esențial și secundar, la fel și calea deductivă poate crea unele neajunsuri, mai ales atunci când principiile, definițiile, teoriile de la care se pleacă în stabilirea esențialului pentru un caz particular sunt prea abstracte prea generale sau ambigue, ceea ce le face neaplicabile, neoperaționale la unele cazuri sau situații particulare.
4. Această cale are proprietatea de a îmbina, printr-un proces rațional armonios, cele două căi expune (calea inductivă și calea deductivă) cu acțiunea practică cu obiectele și fenomenele realității. Numeroase cercetări efectuate de psihologi de renume (P. Janet, Henri Wallon, J. Piaget etc.) au arătat că gândirea verbal-logică a persoanei (în speță noțiunile și judecățile) se dezvoltă din acțiuni, operații intelectuale practice, respectiv pe *calea trecerii de la acțiunea inițial exterioară cu obiectele, la acțiunile interne, mentale*. Acțiunile mentale, operațiile specifice gândirii verbal –abstracte, provin din interiorizarea treptată a unor acțiuni pe care copilul le face în mod real în cadrul activității de joc sau în cea de învățare. Pe baza acestei teorii, unii psihologi au elaborat principii metodice de formare la elevi a noțiunilor științifice. Astfel, este cunoscută metodică oferită de P. Galperin, care a descris următoarele etape ale formării operațiilor mentale de abstractizare și generalizare care stau la baza formării noțiunilor:
 - Etapa de operare materială, de acțiune practică, nemijlocită, directă cu însușirile, trăsăturile, caracteristicile esențiale, definitorii ale noțiunii pe care trebuie să și-o însușească elevii.
 - Etapa acțiunii pe planul verbal, cu voce tare, adică se trece la verbalizarea orală a acțiunilor practice, la reproducerea operațiilor concrete respective în limbaj oral.
 - Etapa operării în plan mental, în care se produce interiorizarea acțiunilor realizate inițial în plan concret.

4. TEORIA LUI JEAN PIAGET PRIVIND DEZVOLTAREA GÂNDIRII

Operațiile mentale se formează atunci când acțiunile interiorizate se grupează, în așa fel încât ele pot fi gândite când într-un sens, când în cel contrar lui. Jean Piaget definea operația astfel: “ceea ce transformă o stare A într-una B, lăsând măcar o proprietate invariantă în cursul transformării și cu reîntoarcerea posibilă a lui B în A, anulând transformarea”. Grupările operatorii asigură gândirii o mare plasticitate și astfel creează posibilitatea soluționării unei varietăți de probleme. În procesul evoluției sale, se ajunge de la gândirea implicată în mișcare și percepție, la posibilitatea reflecției în plan verbal –abstract, la limbajul interior, creându-se ample posibilități de prevedere și organizare a activității, în vederea unei optime adaptări.

- Stadiul gândirii senzorio –motorii (0 -2 ani): gândirea are loc în planul activității concrete și are la bază combinarea de scheme. Este nivelul pe care îl atinge și cimpanzeul: ca și acesta, copilul poate aduce un scaun pe care suindu-se, să ajungă la obiectul dorinței lui.
- Stadiul gândirii simbolice (2 –4 ani): copilul înțelege simbolul și îl utilizează în jocurile lui.
- Stadiul gândirii preoperaționale (4 –7 ani): copilul e capabil să stabilească unele relații între fenomenele pe care le percepe în mod direct, dar se lovește de multe dificultăți: preșcolarul nu are ideea de conservare a substanței sau pe cea de număr.
- Stadiul operațiilor concrete (7 –11/12 ani): este prezentă ideea de conservare a substanței și apar operațiile reversibile în gândire. Totuși, dacă în fața unor situații concrete percepute de el poate soluționa o serie de probleme destul de dificile, în cadrul problemelor abstracte, pe plan, verbal, copilul întâmpină greutăți și nu mai poate opera corect.

- Stadiul operațiilor formale(11/12 -...): gândirea se poate desfășura exclusiv pe planul vorbirii interioare și capătă o extremă plasticitate. Acum se dezvoltă și capacitatea “discuției imaginate”, a posibilităților înlănțuirii de raționamente sprijinite pe argumente pertinente.

5. ÎNTELEGerea ȘI REZOLVAREA DE PROBLEME

A) Înțelegerea reprezintă o activitate analitico –sintetică complexă implicată în procesul de relevare a esențialului din obiectele și fenomenele realității și a legăturilor ce există între acestea.

Înțelegerea se bazează pe experiența anterioară a persoanei și utilizarea adecvată a acestei experiențe în situații noi. Ea nu poate interveni decât din momentul în care legăm într-un mod coerent noile informații de generalizările noastre anterioare . Esențial pentru înțelegere este modul în care se conjugă informația stocată în memorie, cu informația nouă, prima îndeplinind, după Paul Popescu Neveanu, rolul de cod față de cea de-a doua. Acest mod de interrelaționare corespunde unei specializări a gândirii. Pentru ca înțelegerea să se realizeze adecvat este necesar să intervină o selecție atât în ceea ce privește activarea vechilor informații cât și din punctul de vedere al trierii noilor informații. Această selecție pregătește realizarea unor sinteze noi, corelații noi între noțiuni, idei, principii care până atunci erau gândite izolat, fragmentat. Înțelegerea se poate interpreta ca o nouă sinteză, ca o nouă conectare de noi legături și dependențe între sistemele de noțiuni, idei, teorii pe care le deținem. În alți termeni putem spune că înțelegerea este trăită de individ ca un moment de maximă luciditate, ca o stare de iluminare, edificare “da, am înțeles!”.

Modul în care se realizează înțelegerea poate fi **spontan** sau **discursiv, mediat**. **Înțelegerea spontană** este întâlnită în situațiile obișnuite de viață cum ar fi înțelegerea unui gest schițat de un om, a unei stări emoționale, fie în activitatea de cercetare științifică sau de rezolvare a unei probleme complexe. Unii psihologi, reprezentanți a așa numitei *teorii construcționiste (gestaltiste)* au făcut din fenomenul *instantaneității* o însușire a gândirii, susținând că cea mai bună soluție apărută la un moment dat la o problemă dată se bazează pe intuiția spontană și nu pe analiza logică a datelor problemei și a informațiilor stocate în memoria noastră. În realitate, fenomenul instantaneității înțelegerii nu reprezintă decât *momentul care desăvârșește procesul înțelegerii*, el constând într-un act de sinteză ideatică superioară, de ridicare de la un nivel al analizei concrete, la nivelul unei concluzii sau al unei idei generale.

Înțelegerea discursivă se bazează pe ample analize, comparații și confruntări. Ea este o înțelegere desfășurată în etape logice fiind specifică cunoașterii unor situații mai complexe cum sunt cele de cercetare și proiectare, de stabilire a unor principii sau legi științifice. În practica școlară, procesul înțelegerii dobândește adesea aspectul rezolvării de probleme deoarece înțelegerea de către elevi a principiilor, legilor prezentate de către profesori la ore, pretinde depășirea unor obstacole cognitive.

Există și alte forme de înțelegere, cum ar fi: *înțelegerea empatică* –necesară în înțelegerea comportamentelor și trăirilor psihice ale altor persoane, prin transpunerea în ele; *înțelegerea contextuală*–contextul în care figurează cuvintele determină înțelegerea cuvintelor și a contextului ca atare; *înțelegerea socială*– utilă deslușirii realțiilor interindividuale, a statutelor persoanelor, pentru a desprinde tendințele conduitelor semenilor și motivele acestora.

În procesul desfășurării înțelegerii intervin o serie de factori care pot facilita, bruiia sau pur și simplu bloca:

- Ausubel și Robinson (1981) arată că în procesul înțelegerii o mare importanță o au particularitățile structurilor cognitive ale subiectului (dacă ele există sau nu, dacă sunt corect sau incorect elaborate, bine articulate sau nu).
- Un al doilea factor îl constituie particularitățile noului material ce urmează a fi înțeles. Din acest punct de vedere, cel puțin trei caracteristici ale noului material rețin atenția:

* asociativitatea –capacitatea acestuia de a se lega materialul vechi; se asociază mai ușor și mai rapid materialul nou care este asemănător sau apropiat de cel vechi, și mai greu și mai încet materialul deosebit sau distanțat de cel vechi.

* substanțialitatea –capacitatea noului material de a rămâne constant chiar și atunci când se folosește un alt termen verbal echivalent, înlocuitor.

* structurarea logică –caracterul logic și nu arbitrar al relației dintre cele două categorii de materiale, claritatea, esențializarea, flexibilitatea noului material facilitează înțelegerea.

- Prezența intenției individului de a raporta noile informații la cele însușite deja. În acest sens, un rol important îl joacă limbajul, cu ajutorul căruia se formulează intenția, fapt care i-a și determinat pe unii autori să definească înțelegerea ca proces de integrare și corelare verbală.

B) Rezolvarea de probleme: activitatea gândirii se manifestă în raport cu sarcina rezolvării unor probleme mai mult sau mai puțin complexe. O problemă de gândire apare atunci când în calea activității practice de cunoaștere apare un obstacol, o dificultate. Sub aspect structural, problema reprezintă un grup de date cunoscute și date necunoscute dispuse într-un sistem de relații și o concluzie care impune o anumită întrebare și, implicit, o anumită soluție. Este evident că o problemă este cu atât mai dificilă cu cât ea cuprinde mai multe necunoscute, ceea ce o face să se diferențieze esențial de acelea pe care le-am rezolvat și să ceară o restructurare profundă a informațiilor și a experienței noastre trecute de rezolvare. Gradul de dificultate a unei probleme depinde nu numai de situația pregătirii în sine, ci și de specificul persoanei. Astfel, ceea ce pentru un individ reprezintă efectiv o problemă, solicitându-i la maxim activitatea de gândire, pentru un altul poate fi o simplă rutină. Traseul de rezolvare poate să implice mai multe sau mai puține etape sau activitate intelectuală, în funcție de specificul situației problematice apărute. Problemelor bine definite și algoritmizabile vor avea o desfășurare precis orientată și o succesiune perfect determinată a operațiilor. În cazul problemelor ambigue, slab definite, care sunt greu algoritmizabile vor avea o desfășurare cu numeroase secvențe, cu încercări și erori. În general, rezolvarea unei probleme ia forma unei activități intelectuale complexe în care întâlnim următoarele etape:

- Sesizarea și formularea precisă a problemei. În această etapă se identifică tipul, specificul problemei, se examinează datele ei pentru a ne da seama în mod clar ce ni se cere și pe ce date ne putem baza pentru a ajunge la cea mai bună soluție de rezolvare. Fără o separație clară între ceea ce știm și ceea ce nu știm, problema nu poate fi rezolvată. De fapt, de calitatea acestei activități de discriminare depinde o justă formulare sau punere a problemei.
- Se emit o serie de judecăți –ipoteze, respectiv ipoteze preliminare sau strategii de rezolvare pe baza cărora se vor alege în final cele mai eficiente metode de rezolvare a problemei în cauză.
- Aplicarea metodei sau strategiei alese și efectuarea operațiilor necesare în vederea obținerii rezultatului.
- Verificarea rezultatului și validarea /infirmarea acestuia.

Cea mai complexă activitate intelectuală este stabilirea strategiei rezolutive, a liniei de rezolvare și apoi punerea la punct a unui plan concret de rezolvare care va cuprinde operații, algoritmi necesari prin intermediul cărora se va realiza aplicarea strategiei propuse. **O strategie este eficientă** când îndeplinește următoarele calități:

- Economicitate –faptul de a recurge, pe de o parte, la un număr mic de încercări, iar pe de altă parte, folosirea de stategii cu un consum mic de timp și energie;
- Asigură posibilitatea încercărilor clar diferite;
- Conduce la obținerea unor rezultate inteligibile, care nu pot fi interpretate în mai multe feluri;

În rezolvarea unei probleme intervin două situații diferite care impun modalități diferite de activitate intelectuală: **problemele bine -definite și slab -definite.**

În cazul prezenței unei probleme bine –definite, care se pretează la o descriere operațională precisă sub forma unui program determinat de pași, recurgem la rezolvări algoritmice care formează esența, specificul așa –numitei *gândiri convergente*. În cazul prezenței unor probleme sau situații dificile care sunt slab definite sau în care intervin numeroși factori aleatori, persoana nu dispune de algoritmi de rezolvare. În fața unei asemenea situații., intră în acțiune *gândirea divergentă* care utilizează o serie de procedee euristice în vederea elaborării unei orientări de perspectivă, adică a unei strategii sau linii directe de rezolvare. După ce această linie directoare a fost stabilită, urmează rezolvarea riguroasă a problemei,

respectiv, pe baza gândirii convergente, adică a unor structuri algoritmice însușite anterior și care pot fi transferate și aplicate în soluționarea situațiilor noi apărute. Comparativ cu gândirea convergentă care nu se abate de la anumite scheme algoritmice și se orientează după normele logice stabilite, gândirea divergentă este creatoare pentru că ea nu pleacă de la premise date spre concluzii stabilite, ci examinează mai multe concluzii și răspunsuri posibile, caută explicații, emite judecăți.

LIMBAJUL

I. RAPORTUL GÂNDIRE -LIMBAJ

Cercetând raportul dintre gândire –limbaj, Jean Piaget a ajuns la concluzia că pe parcursul dezvoltării ontogenetice a acestora, există momente de convergență și divergență între acestea, dar, că genetic, gândirea precede limbajul. De exemplu, un copil de 3-4 ani la care limbajul este slab dezvoltat, poate face dovada unei gândiri concrete, situative, și uneori chiar cu aspect creativ. Unii psihologi au recurs la exagerări susținând fie că gândirea este total independentă de limbaj –aceasta din urmă nefiind decât o expresie exterioară a gândirii, fie că structurile limbajului, mai ales cele profunde care exprimă reguli semantice de stabilire a sensurilor ar fi înnăscute. Astfel, Naom Chomsky afirmă că trăsăturile genetice ale structurilor lingvistice (cele fonetice, sintactice, semantice) reflectă în mai mică măsură progresul experienței de comunicare a subiectului, și mai mult caracterul general al capacităților sale înnăscute de a dobândi cunoștințe. Nu se poate nega rolul capacităților înnăscute în achiziționarea informațiilor abstracte, respectiv rolul unor factori genetici:

- O structură determinată a creierului, a organelor de articulație, a aparatelor de recepție a semnalelor verbale;
- Curiozitatea specifică copilului;
- Capacitatea de imitație a semnalelor produse de cei din jur.

Dar, singură potențialitatea lingvistică nu este suficientă pentru a asigura dezvoltarea reală a limbajului și, mai ales, a structurilor complexe ale acestora. Pentru ca un copil să învețe să vorbească este necesar ca el să fie sub influența adecvată a unui mediu lingvistic. Astfel, creierul copilului nu inventează limbajul, și nici nu alege limba pe care o va învăța. Aceasta va depinde de informația furnizată de lumea exterioară. Dacă copilul nu se află într-un mediu verbal corespondent și nu primește materialul lingvistic necesar, atunci aceste potențialități dependente de factorii genetici nu au nici o importanță, ele rămânând neutilizate. Drept argument, sunt invocate curent așa-numitele cazuri de copii-lup, de copii mici abandonți de părinți și crescuți de animale. Acești copii, deși au venit pe lume cu o anumită potențialitate lingvistică dată de o structură determinată a creierului și a coardelor vocale, nu au putut să-și formeze, în absența unui mediu lingvistic adecvat, capacitatea verbală de comunicare specific umană. Nici ulterior, după ce au fost recuperați unii dintre ei și supuși unei educații verbale, nu s-a reușit formarea capacității verbale articulate, pentru că zonele lor corticale pregătite la naștere pentru a primi și decodifica semnalele verbale s-au atrofiat prin nestimulare și neexercitare.

II.COMUNICAREA, LIMBA ȘI LIMBAJUL

Comunicarea a fost definită adesea ca o formă particulară a relației de schimb între două sau mai multe persoane, două sau mai multe grupuri. O astfel de înțelegere își are rădăcinile în concepția lui Claude Levi-Strauss care interpreta societatea de pe pozițiile unei teorii a comunicării. Nobert Sillamy (1965) insistă asupra caracterului de feed-back al comunicării: când informația este transmisă, se produce o acțiune asupra receptorului și un efect retroactiv asupra persoanei emitente. Anzien și Martin (1969) atrag atenția asupra elementelor componente ale comunicării ca și asupra orientării ei. Comunicarea constituie după ei, *ansamblul proceselor psihice și fizice prin care se efectuează operația de punere în relație a unei*

persoane sau a mai multora cu o altă persoană sau mai multe, în vederea atingerii unor obiective. Așadar, esențiale pentru actul comunicării sunt:

- Relația dintre indivizi sau dintre grupuri;
- Schimbul, transmiterea și receptarea de semnificații;
- Modificarea voită sau nu a comportamentului celor angajați în comunicare.

Comunicarea între oameni sau între grupuri joacă un rol esențial. Prin comunicare, individul se umanizează, își formează și își dezvoltă personalitatea deoarece ea este cea care asigură transmiterea experienței sociale. De asemenea, ea permite influențarea educativ-formativă a omului. În lipsa comunicării individul rămâne la nivelul dezvoltării biologice, rămâne izolat, privat de capacitatea de integrare în colectivitate. Nu ar fi posibilă interacțiunea rațională, bazată pe gândire și reflecție, coordonarea reciprocă a persoanelor, cooperarea și interinfluențarea reciprocă. Omul este o ființă care comunică și în virtutea acestui fapt se formează și se manifestă ca om. De Vito a stabilit 5 scopuri esențiale ale comunicării:

- *Descoperirea personală* (în timpul comunicării învățăm despre noi și despre alții, ne descoperim mai ales prin intermediul comunicării sociale, care constă în raportarea la alții și, în final, la propria noastră persoană);
- *Descoperirea lumii externe* (comunicarea dă o mai bună înțelegere a realității exterioare, a obiectivelor și evenimentelor);
- *Stabilirea relațiilor cu sens* (prin comunicare deprindem posibilitatea de a stabili și menține relații stânse cu alții);
- *Schimbarea atitudinilor și comportamentelor* (comunicarea, mai ales cea realizată prin mass-media, excelează în schimbarea atitudinilor și comportamentelor oamenilor);
- *Joc și distracție* (comunicarea este un mijloc de destindere).

Pentru o mai bună înțelegere a comunicării, aceasta a fost clasificată utilizându-se următoarele criterii:

1. După **numărul de persoane** care participă la procesul comunicațional avem:

- *Comunicarea intrapersonală* (limbajul intern);
- *Comunicarea interpersonală* (se desfășoară între două persoane);
- *Comunicare de grup*: a) comunicarea intergrup (între grupuri);
b) comunicarea intragrup (în interiorul grupului).

2. După **instrumentele, mijloacele comunicării**.

- *Comunicarea verbală*;
- *Comunicarea paraverbală*;
- *Comunicarea nonverbală*.

3. După **prezența sau absența unor obiective**:

- *Comunicarea incidentală* (atunci când individul furnizează informația despre sine fără a avea intenția de a o face; indivizii comunică informații despre statutul, rolurile, aspirațiile și chiar despre o serie de trăsături psiho-comportamentale proprii);
- *Comunicarea consumatorie* (care survine ca o consecință a unor stări emoționale sau motivaționale ale unui individ, fiind expresia directă a acestor stări; ceea ce îi împinge pe indivizi să comunice nu este dorința de a furniza informații, ci pur și simplu de a-și exprima starea afectivă pe care o trăiesc);
- *Comunicarea instrumentală* (urmărește un obiectiv riguros, și anume, modificarea conduitei receptorului);
- *Comunicarea comuniune* (partenerii comunică cu bucurie reciprocă; această formă comunicațională vizează mai ales atmosfera emoțională apărută în decursul derulării ei).

Nu orice proces de comunicare între oameni poate fi considerat limbaj, în sensul propriu al cuvântului. În accepțiunea strictă, limbajul se referă la *comunicarea verbală care se desfășoară în timp și care implică o serie de operații caracteristice: audiere, vorbire, citire, scriere*. Activitatea verbală se desfășoară în conformitate cu anumite reguli lingvistice care sunt proprii unei limbi la o anumită etapă a

dezvoltării sale și care formează sistemul lingvistic al limbii respective. În același timp, în activitatea sa verbală, omul respectă și o serie de reguli sau norme logice care contribuie la formarea structurii logice a gândirii. Practicarea curentă a limbajului de către oameni în diferite situații, duce la obținerea produselor activității verbale, sub formă de propoziții, fraze. Aceste produse verbale constituie textul sau contextul verbal elaborat în procesul concret al comunicării și al gândirii oamenilor.

Limba reprezintă *un sistem de mijloace lingvistice, fonetice, lexicale și gramaticale, istoricește constituite cu ajutorul cărora se realizează comunicarea reciprocă dintre oameni, adică limbajul*. Componentele fundamentale și corelative ale limbii sunt lexicul și structurile gramaticale, adică toate cuvintele și combinațiile posibile de cuvinte. Există într-o limbă reguli de combinare a sunetelor, cuvintelor și propozițiilor, care împreună formează structura gramaticală a limbii respective.

Prin natura sa, **limba este un fenomen social, istoric** care se dezvoltă în cursul evoluției unui popor. Din acest punct de vedere, limba este un fenomen extraindividual, în sensul că existența sa nu depinde de existența fiecărui individ în parte, ci de prezența unui grup social care folosește limba respectivă ca mijloc de comunicare și de gândire. **Limbajul, dimpotrivă, este o manifestare individuală a limbii**. Limbajul exprimă gradul de interiorizare personală, adică de însușire și stăpânire de fiecare dintre noi a elementelor componente ale limbii. Așa se explică de ce unii oameni excelează prin folosirea unui limbaj bogat și expresiv, pe când alții folosesc un limbaj sărac și puțin expresiv.

Concluzionând:

- În timp ce limba este un fenomen social (elaborat de societate și nu de fiecare individ în parte), limbajul este un fenomen individual, individualizarea lui realizându-se atât pe plan fiziologic (datorită unor particularități ale aparatului fonator), cât și în plan psihologic (el având o manifestare personală și diferită de la individ la individ);
- Dacă limba este extraindividuală, limbajul este un mijloc de vehiculare a limbii, el presupune transformarea elementelor limbii în elemente proprii. Ori, pentru aceasta este necesară conștientizarea laturii fonetice, grafice și semantice a cuvintelor, trecerea de la structuri semantice simple (cuvinte izolate), la structuri semantice complexe (propoziții, fraze, discursuri, texte).

III. FEED –BACK-UL INFORMAȚIONAL (COMUNICAȚIONAL)

Procesul comunicării verbale se realizează ca un sistem activ de emisie, recepție a informațiilor constituite în mesajele purtate între cel puțin doi interlocutori; în structura sa, sistemul de comunicare cuprinde cinci elemente componente, aflate în raport de tip feed –back sau de interdependență, de influențare reciprocă:

- *Expeditorul* –care este generator de informații; la acest nivel se elaborează mesajele și se declanșează actul comunicării;
- *Emițătorul* – este un aparat specific de emisie a semnalelor și este reprezentat, fie de aparatul vocal pus în mișcare de impulsurile coordonate de creier, fie de aparatul verbo-motor, în cazul scrierii mesajului. Aparatele emițătoare funcționează după un anumit cod, în cadrul vorbirii avem de-a face cu un cod lingvistic, sonor, respectiv codul semnalelor verbale, compus din consoanele și vocalele care alcătuiesc cuvinte. Comunicarea în scris face uz de codul literelor sau a semnelor grafice proprii limbii.
- *Canalul* – poate fi mediul aerian, firul telefonic, telegraficul etc;
- *Receptorul* – are misiunea de a capta semnalele orale sau scrise, și de a le transforma în impulsuri nervoase în analizator;
- *Destinatarul* – este instanța care primește mesajul și îl interpretează; din punct de vedere neurofiziologic, acest destinatar se află în cortex unde au loc operații de decodificare, de transformare a impulsurilor nervoase în fapt psihic, într-un fapt de conștiință, respectiv într-un act de acordare a unei semnificații, a unui înțeles logic mesajului stocat în informația din impulsurile nervoase primite. Acest mesaj care a fost decodificat va declanșa la destinatar un răspuns de un anumit tip (abrobare, mirare, respingere) care va pleca spre expeditor.

În actul comunicării, aceeași persoană este când expeditor, când destinatar, ea emițând și recepționând mesaje în procesul comunicării. Redarea mesajelor în semnale emise definesc codarea. Această operație indispensabilă declanșării actului codificării este urmată de un proces de decodare a semnalelor recepționate, respectiv de un act de descifrare și interpretare a informațiilor purtate de codul lingvistic respectiv, adică de sunetele verbale sau semnele grafice. În termeni psihologici, această operație de decodificare desemnează **actul de percepție și înțelegere a limbajului interlocutorului. Perceperea și înțelegerea limbajului sunt activități psihice complexe care depind de mai mulți factori:**

- **Capacitatea auzului fonematic** care ne permite să recepționăm, să distingem semnalele verbale complexe și cuvintele susceptibile de confuzii (toc /loc); tot aici distingem valoarea sunetelor în funcție de locul ocupat de acestea în cuvânt (sunetul “u” îl percepem diferit în cuvântul “putere”, față de cuvântul “plouă”). Perceperea cuvintelor în comunicare impune surprinderea, după caz, a caracterului adresativ, interogativ, exclamativ, implorativ etc.
- **Consistența de conținut a comunicării**, condiție asigurată de: a) capacitatea expeditorului de a-și construi succint și corect propozițiile și frazele; b) capacitatea de a transmite un volum optim de informație relevantă despre obiectul, fenomenul, evenimentul pe care vrea să le comunice. Această condiție este cu atât mai necesară, cu cât se știe că în comunicare se manifestă adesea un fenomen al redundanței adică, un exces de informații în formularea unei idei sau explicații, fapt care îngreunează extregerea de către destinatar a ideilor esențiale din cele comunicate de interlocutor.
- **Condiția inteligibilității comunicării** depinde nu numai de caracterul logic, organizat a celor expuse, dar și de raportul de accesibilitate de la interlocutor la expeditor; astfel, este absolut necesară o anumită compatibilitate a interlocutorilor, care constă în folosirea aceluiasi sistem de semnale, în cunoașterea aceluiasi cod lingvistic. Este cunoscut faptul că înțelegerea celor communicate pretinde luarea în considerație nu numai a contextului ideatic respectiv, dar și de cel a aspectului de conotație a cuvintelor, adică a posibilităților lor afective și valorice în procesul comunicării. Datorită acestui fapt, cuvintele și replicile verbale pot fi adesea interpretate de interlocutor într-un alt sens decât cel intenționat de expeditor.

II. FUNCȚIILE LIMBII ȘI ALE LIMBAJULUI

1. Funcția de comunicare: constă, pe de o parte în nominalizarea obiectelor, fenomenelor, evenimentelor realității, iar pe de altă parte în efectuarea predicțiilor corespunzătoare. Astfel, funcția comunicativă este o *funcție propozițională*; prin intermediul construcțiilor verbale căutăm să suscităm anumite idei și raționamente la interlocutori. Specialiștii vorbesc de două funcții ale comunicării: a) *descriptivă* (descrierea obiectelor și fenomenelor realității); b) *argumentativă* (prin care aducem argumente în favoarea unei idei. Comunicarea presupune realizarea frecventă a unor discuții în contradictoriu între interlocutori cu scopul evidențierii adevărului unui fapt, unei situații. Aceste discuții în contradictoriu în care se dezvoltă argumente pro /contra unei teze, pretind precizarea în prealabil de către cei doi interlocutori a înțeleșului termenilor utilizați.

Fără comunicarea verbală nu s-ar fi putut acumula experiența socială, nu s-ar fi putut dezvolta diferitele forme ale conștiinței sociale, respectiv științele, artele, cultura. Deasemenea, această funcție reprezintă premisa primordială a realizării activității comune între oameni, adică a conclucrării dintre aceștia.

2.Funcția cognitivă: limba și limbajul participă direct la realizarea procesului de cunoaștere a realității obiective de către om. Însăși funcția comunicativă presupune în mod implicit transmiterea unor informații, conținuturi ale gândirii stabilite în cadrul activității anterioare de cunoaștere. Este cunoscut faptul că limba a fixat în structura sa sistemul gândirii logice cu principalele sale modalități de elaborare a judecăților, raționamentelor, pe baza cărora se obțin informații despre realitate; specialiștii insistă asupra acestui aspect informațional al gândirii, asupra caracterului ei de a opera cu semne, cu simboluri care sunt

purtătoare de semnificații, de informații. Semnele cu care operează în principal gândirea umană sunt semnele lingvistice –cuvintele –dar ea și-a creat și alte disponibilități în acest sens. Astfel, poate opera și cu alte categorii de semne: *cu mijloace paralingvistice* (mimica, pantomimica, gestică); *cu semne specifice limbajelor artificiale* (simbolurile matematice, fizice); *sistemele de semne vizuale* (semnele rutiere); *mijloacele specifice artelor plastice, sistemul de semne muzicale*. Cel mai complex sistem de semne este cel lingvistic, **cuvintele având proprietatea de a fi în același timp și semne și semale**. Astfel, în procesul comunicării ele au valoare de semnale, iar în procesul gândirii ele îndeplinesc, sub raport cognitiv, funcția de semn, simbol, de substitute ale obiectelor și fenomenelor realității, pe care le redau sub o formă esențializată, abstractizată. Capacitatea de a obține și de a prelucra informații despre diverse obiecte, fenomene ale realității, fără a opera nemijlocit cu obiectele sau fenomenele respective, ci doar cu cuvintele pe care le reprezintă, este considerată ca o excepțională performanță a gândirii umane. După ce și-a însușit limbajul (cuvintele și semnificația lor) persoana în cauză are posibilitatea de a folosi cuvintele respective în cele mai variate forme ale activității sale, dar mai ales în activitatea cognitivă. Pe baza sistemului limbii, omul poate, de exemplu, să descrie o situație sau o problemă printr-un singur joc de semne sau simboluri. Aceste semne pot fi mânuite incomparabil mai ușor și mai repede decât obiectele și fenomenelor realității sau decât componentele materiale ale situației obiective respective. Omul poate încerca, pe plan simbolic, mental un număr mare de soluții înainte de a întreprinde, de a realiza efectiv o activitate concretă. În felul acesta, *actul mental desfășurat în limbajul interior se substituie acțiunilor nemijlocite cu obiectele și fenomenele realității*. Omul posedă deci, *funcția semiotică* prin care se înțelege capacitatea acestuia de a utiliza semne, simboluri ca substituenți ai obiectelor și fenomenelor realității și de a opera cu aceste semne pe plan mental. Ca expresie a acestei posibilități, care se constituie treptat pe scara vârstelor, relațiile persoanei cu lumea exterioară nu se mai desfășoară predominant într-un plan obiectiv, material, așa cum se petrec lucrurile la copiii mici –până în 3 ani, la deficienții mintali sau la grupurile etnice încă neevolute, ci sunt transpuse într-un plan subiectiv, abstract, mental, ceea ce le face mult mai operaționale, eficiente. Astfel, înainte de a fi efectiv realizate, acțiunile voluntare complexe sunt gândite, întocmite rațional și orientate spre scopuri proiectate imaginativ.

3. Funcția de reglaj și autoreglaj a gândirii: exprimă posibilitatea acesteia de a asigura organizarea tuturor proceselor și stărilor psihice care sunt implicate în realizarea unei activități voluntare proiectate. Acest lucru se realizează prin intermediul obiectivelor, scopurilor pe care persoana și le formulează în termeni verbali. Astfel, pregătirea unui examen important, implică conlucrarea diferitelor funcții și procese psihice –gândirea, memoria, motivația, voința, atenția etc –în vederea depășirii numeroaselor obstacole și dificultăți care apar în mod inerent pe parcursul perioadei respective de pregătire. În general, este știut că sub influența limbajului, toate procesele și funcțiile psihice se elevează, adică se realizează în forme complexe, superioare din punct de vedere calitativ. Astfel, sub influența limbajului, datele experienței senzoriale sunt integrate în unități mai ample pe baza însușirilor esențiale și comune unei categorii, desprinse prin operațiile de abstractizare și generalizare. Formele simple ale atenției involuntare se transformă și ele sub influența activității verbale în forme mai complexe, caracteristice atenției voluntare și postvoluntare. Sistematizarea experienței anterioare la nivelul semnelor lingvistice permite trecerea la formele mai complexe ale memoriei, și anume, la memorarea logică. Forța limbajului se manifestă și în posibilitatea omului de a stăpâni voluntar reacțiile somato-vegetative ale propriului organism, adică de a realiza autocontrolul acestor reacții. Astfel, prin comenzile formulate în limbajul extern sau intern, noi putem să declanșăm sau să frânăm aceste reacții. Mai mult, putem să ne modificăm la un moment dat dispoziția afectivă sau să ne mobilizăm toate forțele organismului pentru a face față unor situații existențiale neobișnuite. Această forță a cuvintelor se bazează pe faptul că funcțiile organismului sunt semnalizate verbal, adică au o dublură verbală; medelarea verbală a funcțiilor psiho –fiziologice ale organismului îi dă omului posibilitatea să le stăpânească, adică să le programeze pe plan mental și să comande desfășurarea lor ulterioară.

4. Funcția emoțional –expresivă: constă în exprimarea atitudinilor afective ale persoanei față de situațiile și evenimentele realității, cu ajutorul unor mijloace verbale specifice cum sunt: ritmul, intonația, accentul, pauzele. Faptele curente din viață arată că, de multe ori expresivitatea limbajului transmite

informații mult mai bogate și mai nuanțate decât simplul conținut de idei al comunicării verbale. În stânsă legătură cu această funcție se află și *funcția cathartică*: prin intermediul unor reacții verbale sau strict emoționale ne eliberăm de energiile negative acumulate, făcând să scadă tensiunea nervoasă. Virtuțile tratamentului terapeutic psihanalitic constau tocmai în acea capacitate a psihanalistului de a stimula persoana aflată într-o stare de depresie, anxietate de a-și mărturisi motivele de îngrijorare, temerile, etc.

5. Funcția imperativ –persuasivă: exprimă posibilitatea limbajului de a influența gândurile și conduita oamenilor. De exemplu, îi poate determina fie să adopte anumite atitudini, idei, să săvârșească anumite acte, fie, dimpotrivă, să și le interzică. Această acțiune se exercită în primul rând prin conținutul semantic al mesajului comunicat interlocutorului, dar un anumit rol în influențarea conduitei altuia o are și dimensiunea emoțional –expresivă a limbajului. Un caz particular al acestei funcții îl constituie *sugestia verbală* în stare de veghe sau de somn hipnotic, folosită larg în practica terapeutică. Efectele sugestiei verbale au o forță deosebită, determinând vindecarea unor maladii psihice.

IV. FORMELE LIMBAJULUI

În principal, limbajul este clasificat în următoarele forme principale:

1. Limbajul extern: este adresat cu precădere unor destinatari din afară, el se realizează în două forme:

a) *Limbajul oral:* rezultă din succesiunea selectivă, structurată după reguli logico –gramaticale, a sunetelor articulate, produse de aparatul fonator la comanda centrilor corticali verbo –motori. Limbajul oral se realizează în trei forme:

- *Solilocviu* înseamnă vorbirea cu voce tare cu noi înșine. În mod normal, această formă de manifestare a limbajului oral se întâlnește la copil, până în 5 ani, prin care se exteriorizează intențiile. La adult, vorbirea cu voce tare apare doar situațional, ca de exemplu, în cazul singurătății sau în stări patologice.
- *Monologul* presupune prezența unui destinatar extern, care să recepteze fluxul mesajelor fără a replica decât la sfârșit. De obicei, monologul este centrat pe o anumită temă și are ca obiectiv informarea, instruirea destinatarilor, lămurirea, convingerea acestuia de ceva, relaxarea sau catharsis-ul (ca în cazul poeziei sau a teatrului). Pentru a-și atinge obiectivul propus, oratorul trebuie să-și adapteze conținutul și forma discursului ca și maniera de expunere la particularitățile psihologice și de vârstă ale auditoriului.
- *Dialogul* este forma cea mai frecventă de realizare a limbajului oral. El se desfășoară prin alternarea pozițiilor celor doi parteneri ai actului comunicațional. Dialogul poate fi **structurat și liber – situațional**.

Dialogul structurat se axează pe o anumită problemă și se urmărește obținerea, în final, a unui consens. Desfășurarea lui depinde de poziția inițială a interlocutorilor față de problema pusă în discuție, respectiv, dacă părțile au interese opuse sau convergente. În știință, dialogul în forma dezbaterilor și disputelor între cercetători și școli reprezintă motorul principal al progresului conceptual –teoretic.

Dialogul liber –situațional se desfășoară spontan, cel mai adesea purtându-se asupra diverselor aspecte ale realității, fiind puternic imprimat de subiectivitatea partenerilor implicați în conversație.

b) *Limbajul scris:* se realizează prin codarea mesajelor orale în formă grafică; el apare mult mai târziu decât cel oral, atât în cursul evoluției istorice, cât și în ontogeneză. Dincolo de importanța sa comunicațională, limbajul scris are o semnificație cu totul aparte –aceea de obiectivare, fixare și perpetuare în timp a limbii și a structurilor sale logico –gramaticale.

2.Limbajul intern: este un limbaj pentru noi, de comunicare pentru noi înșine. El se dezvoltă prin interiorizarea treptată a dialogurilor și a controverselor realizate în planul limbajului oral. De aceea, el ajunge la maturitate abia la vârsta adolescenței. Spre deosebire de cel exterior, în limbajul intern cuvintele sunt recepționate și interpretate în mod simultan cu o mare rapiditate și o bogăție de asociații. Limbajul intern este foarte concis, el uzitând de structuri gramaticale sumare, de formulări adesea eliptice. Pentru codificarea sau decodificarea inteligibilă a cuvintelor în acest limbaj sunt suficiente numai anumite date informaționale, de regulă cele principale. Limbajul intern are un rol major în proiectarea și anticiparea

actiunilor noastre conștiente. Limbajul intern premerge obligatoriu tuturor comunicărilor noastre cu ceilalți din jur, funcționând ca un permanent corector. Referindu-se la limbajul interior ca la o modalitate principală de existență a vieții mentale, P. Janet arăta că gândirea nu este altceva decât “o oglindă ascunsă pentru alți oameni”. La rândul său Vîgoțski, care s-a ocupat de natura limbajului intern, aprecia că cea mai importantă caracteristică a acestei forme de limbaj sub raportul structurilor sale constă în predominarea sensului cuvântului față de semnificație. Limbajul intern este, spunea el, în mare măsură ideomatic și greu transmisibil în limbaj extern; limbajul intern dispune de un maximum de libertate, sensurile sale putând să se amalgameze sau să se conjuge în cele mai diverse lucruri.